

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

КАФЕДРА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Серія: Навчально-методичні посібники

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
до вивчення дисципліни

Для здобувачів вищої освіти
освітнього ступеня «бакалавр»,
за спеціальністю 081 «Право»
факультету цивільної та господарської юстиції

Одеса
Фенікс
2023

УДК 340.15(477)(073)
Є92

Рекомендовано до друку рішенням навчально-методичної ради
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 3 від 16.02.2023 р.)

Автори-укладачі:

Єфремова Наталя Володимирівна – канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри історії держави і права НУ «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000–0003–0497–2619

Корнієнко Ірина Валеріївна – канд. юрид. наук, доцент кафедри історії держави та права НУ «Одеська юридична академія» ORCID ID: 0000–0002–4324–9135

Горяга Оксана Вікторівна – канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри історії держави і права НУ «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000–0001–5866–3550

Рецензенти:

Бехруз Х. Н. – доктор юрид. наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та міжнародних відносин Національного університету «Одеська юридична академія»;

Манько Д. Г. – доктор юрид. наук, професор, завідувач кафедри державно-правових дисциплін факультету права та економіки Міжнародного гуманітарного університету.

Є92 **Історія держави і права України** : навч.-метод. реком. до вивчення дисципліни (для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «бакалавр», за спец. 081 «Право» ф-ту цивільної та господарської юстиції [Електронне видання] / Н. В. Єфремова, І. В. Корнієнко, О. В. Горяга. – Одеса : Фенікс, 2023. – 98 с. – (Серія «Навчально-методичні посібники»). – Режим доступу: <https://doi.org/10.32837/11300.26788>.

Навчально-методичні рекомендації складено на основі попередніх видань та згідно зі змінами силябусу навчальної дисципліни 2023 р. Видання містить доопрацьовані навчальні матеріали, оновлені плани практичних занять та список літератури, пояснення щодо змісту самостійної роботи здобувачів та питання до екзамену із зазначеної дисципліни.

Видання стане у нагоді всім, хто цікавиться питаннями історії держави і права України.

УДК 340.15(477)(073)

© Н. В. Єфремова, І. В. Корнієнко,
О. В. Горяга, 2023

ПЕРЕДМОВА

На початку знайомства з матеріалами нової для Вас дисципліни «Історія держави і права України» важливо нагадати про те, що тривалий час свого існування український народ був позбавлений можливості вивчати справжню історію. На заваді ставали різні обставини: відсутність незалежної держави, замовчування або відверте фальсифікування окремих історичних фактів, панування цензури, відсутність свободи наукової творчості та інші обставини, усе це негативно позначились на розвитку української історико-правової науки.

Тут також доцільно нагадати, що масові репресії проти свободи наукової творчості та свободи слова в радянській Україні носили масовий і системний характер.

З проголошенням Незалежної України з'явилася можливість переосмислення усього контексту історичної науки, але на заваді її успішного розвитку постали нові випробування. Не зважаючи на це, в сучасній Україні зростає потреба у вивченні історії українського державотворення і права. Це не є випадковістю, бо право є частиною культури українського народу, тому вивчення його історії сприятиме підвищенню рівня вашої правосвідомості як частини самосвідомості народу.

Вивчення Історії держави і права України дозволить не тільки задовольнити ваші пізнавальні потреби, а й підведе до вивчення галузевих юридичних дисциплін. Отже, її ґрунтовне вивчення, передусім, потрібне для всебічного глибокого усвідомлення галузей діючого права в Україні, а розроблені рекомендації допоможуть вам правильно зорганізувати роботу з матеріалами дисципліни та досягнути успіхів.

1. ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОБСЯГ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

1.1. АНОТАЦІЯ

Історія держави і права України – обов’язкова фундаментальна юридична дисципліна, яка передбачає вивчення здобувачами вищої освіти ступеня «бакалавр», за спеціальністю 081 «Право» основних етапів, закономірностей та специфічних умов виникнення, формування та подальшого розвитку державності українського народу та права України з давніх часів до сучасності.

Предметом навчальної дисципліни «Історія держави і права України» є процеси виникнення, становлення, розвитку різноманітних типів і форм держави та права, а також державно-правових інститутів і суспільно-політичних систем, що функціонували на території України, у їхній історичній конкретності та хронологічній послідовності до сучасності.

Мета вивчення дисципліни «Історія держави і права України» полягає в тому, щоб майбутні юристи володіли знаннями про загальні закономірності, особливості та тенденції становлення і розвитку державно-правових інститутів України у хронологічній послідовності. Також, оволодіння матеріалами дисципліни сприяє формуванню широкого загальнокультурного світогляду, професійної правосвідомості, правової культури майбутнього юриста, виховує патріотизм та повагу до Батьківщини тощо.

Відповідно до мети **головним завданням дисципліни** «Історія держави і права України» є вивчення еволюції української державної традиції, а також розвитку механізмів державної влади в Україні та зародження і функціонування правової системи в цілому і окремих галузей права.

У процесі опанування здобувачами цієї дисципліною, вони набудуть знання:

- про закономірності та тенденції становлення і розвитку державно-правових інститутів України, а також історичні

типи, форми держави і права в Україні у хронологічній послідовності;

- про особливості становлення і розвитку механізму держави та правових інститутів в Україні у хронологічній послідовності;
- про еволюції вітчизняної державно-правової традиції і формування правосвідомості українського народу.

Дисципліна «Історія держави і права України» охоплює розвиток усіх галузей права, всі аспекти еволюції держави, її механізм, форму державної єдності та ін. Її призначення полягає не лише в тому, щоб задовольнити пізнавальні потреби студентів, а й виховати в них дух національної свідомості.

Знання «історії держави і права України» сприяють кращому розумінню спеціальних юридичних дисциплін, таких як: конституційне, цивільне, трудове, кримінальне, процесуальне право та ін. Їх ґрунтовне вивчення, у тому числі, глибокий аналіз важливих законодавчих актів, потрібні не лише для підвищення якості історико-правової підготовки здобувачів та формування їх загальної правової культури, але й для всебічного глибокого усвідомлення галузей діючого права.

Значення дисципліни «Історія держави і права України» є надзвичайно важливим з різних причин. Її вивчення сприяє формуванню глибокої особистої поваги до загальноновизнаних моральних і правових цінностей майбутнього юриста, багатовікових традицій розвитку вітчизняної державності, правових інститутів та сучасного конституційного статусу України як суверенної, незалежної, демократичної держави, що є вкрай необхідним сучасному юристу. Під час навчання **здобувачі вищої освіти мають виробити вміння:** аналізувати історико-правові документи, державні реформи у сфері організації органів влади й управління, суду та судочинства, права, які здійснювались на українських теренах у минулому; про водити порівняльну характеристику рівня та якості кодифікаційних робіт, які відбувались в історії української державності; застосовувати знання з історії держави і права України для оцінки сучасної системи права, суду, діяльності прокуратури та адвокатури, політичної дійсності. Слід також відзначити, що навчити здобу-

вачів умінню самостійно здобувати знання – одне з найважливіших завдань вищої школи.

Форми вивчення навчальної дисципліни: *лекції, практичні заняття, самостійна робота здобувачів.* Згідно з навчальним планом, крім лекційного курсу з Історії держави і права України проводяться практичні заняття. Їх мета – виробити у здобувачів уміння самостійно вивчати питання історії держави і права, аналізувати законодавчі акти, формулювати і обґрунтовувати історико-теоретичні висновки та узагальнення. При цьому, практичні заняття не повторюють, а доповнюють і поглиблюють теми лекційного курсу. Готуючись до практичного заняття, здобувач учить обґрунтовувати і формулювати свої думки, а у процесі такого заняття набуває навичок публічних виступів, проведення дискусій, демонструє свої знання та вчиться їх відстоювати, зміцнює впевненість у своїх знаннях, переконаннях і свідомості.

У результаті вивчення дисципліни «Історія держави і права України» здобувач вищої освіти

має знати:

- питання з Історії держави і права України, тому що право є частиною духовної культури українського народу і вивчення історії його розвитку сприяє підвищенню рівня правосвідомості як частини самосвідомості народу;
- історико-правові явища, які дозволяють увійти до професійного юридичного середовища;
- закони та інші нормативні акти, які хоча і втратили свою силу, але дають цінні відомості про суспільний і державно-правовий лад, що існував на українських теренах у різні періоди;
- краще розуміти специфіку кримінальної та кримінально-процесуальної діяльності та професійної діяльності органів кримінальної юстиції;
- знати і розуміти ретроспективи формування правових та державних інститутів;

вміти:

- аналізувати і об'єктивно оцінювати історико-правові документи, загальний розвиток вітчизняного права, його

кодифікації, формування органів влади і управління що існували на українських теренах у минулому;

- проводити порівняльну характеристику рівня та якості кодифікаційних робіт що мали місце в історії української державності;
- застосовувати знання з історії правоохоронних органів у процесі удосконалення їх роботи на сучасному етапі реформування;
- цінувати та поважати різноманітності і мультикультурності;
- цінувати та поважати честь і гідність людини як найвищу соціальну цінність, розуміти їх правову природу;
- складати та узгоджувати план власного дослідження проблеми сфери цивільної та господарської юстиції і самостійно збирати матеріали за визначеними джерелами;
- працювати у групі, формуючи власний внесок для виконання спільного завдання;
- застосовувати в професійній діяльності основні сучасні правові доктрини, цінності та принципи функціонування національної правової системи;

буде спроможний:

- удосконалювати здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу;
- давати короткий правовий висновок щодо окремих фактичних обставин з достатньою обґрунтованістю;
- бути критичним і самокритичним, а також здатним працювати в команді;
- удосконалити існуючі історико-правові, філософсько-правові, теоретичні та практичні концепти, конструкти та теорії функціонування держави і права;
- адаптувати наукові здобутки та навички наукового обґрунтування для формування пропозицій щодо вдосконалення сфери функціонування права;
- поважати вітчизняну правову традицію;
- демонструвати глибинне розуміння доктрини прав людини, людиномірності та людиноцентризму, правової політики та способів реалізації правових приписів в контексті історико-правового досвіду;

- пояснювати природу та зміст основних правових явищ і процесів у сфері цивільної та господарської юстиції.

Особливу увагу в процесі вивчення дисципліни слід привернути практичним заняттям, де відбувається поточний контроль знань здобувачів. Тому підготовка до них, виступи з доповідями чи презентаціями є важливим етапом у здобутті якісних знань.

Для підготовки до практичного заняття здобувачам пропонується тема, план практичного заняття, методичні рекомендації та список літератури. Особливої уваги з боку здобувача в процесі вивчення дисципліни потребує ретельне вивчення хрестоматійних джерел.

Форми вивчення для осіб з особливими освітніми потребами (ООП з вадами зору)

Такі здобувачі повинні відвідувати заняття разом з іншими здобувачами групи. Їм рекомендовано вести конспекти за допомогою техніки Брайля [1] або за допомогою ведення аудіозапису на технічному приладі (гаджеті). Набір тексту шрифтом Брайля також є можливим безпосередньо на екрані *iPhone*, за допомогою додатку *VoiceOver*. Активізувавши функцію «Шифр екрана Брайля» здобувач може вводити пальцями символи шеститочкової або скороченої версії шрифту Брайля прямо на екрані *iPhone*, без використання фізичної клавіатури Брайля [2].

Якщо здобувач з ООП потребує адаптації або модифікації освітньої програми, для нього складають **індивідуальну освітню програму** (далі – **ІОП**). Індивідуальна освітня програма складається на основі освітньої програми закладу освіти, має бути схвалена педрадою і затверджена директором. Крім звичних для освітньої програми закладу навчального плану, переліку модельних навчальних програм, опису форм організації освітнього процесу й інструментарію оцінювання індивідуальна освітня програма для здобувача з ООП містить корекційно-розвивальний складник.

Законодавство дає два тижні на складання річної **індивідуальної програми розвитку** (далі – **ІПР**). За цей час необхідно переконатись, чи правильно підбрано тип навчальної програми. Далі порівняти ІПР з освітньою програмою навчального закладу та Держстандартами і зрозуміти, наскільки ця освітня програма відповідає індивідуальним потребам здобувача [3, с. 7–8.].

На думку сучасних українських фахівців, «У сучасній освітній політиці розрізняють декілька підходів до навчання дітей з особливими освітніми потребами. Основними серед них є **інтеграція та інклюзія** [4, с. 10–12].

У педагогіці термін «соціальна інтеграція» з'явився у ХХ ст. і застосовувався в США відносно проблем етнічних меншин, пізніше – дітей емігрантів, а з 60-х років почав означати зусилля, спрямовані на залучення дітей з особливими освітніми потребами до навчання у звичайних школах та пристосування їх до умов загальноосвітніх навчальних закладів. Розрізняють декілька типів інтеграції:

Соціальна інтеграція – це залучення дітей з особливими освітніми потребами до участі разом з іншими дітьми у позакласній діяльності, однак вони не навчаються разом [5, с. 73–80].

Функціональна інтеграція – це такий тип інтеграції, коли діти з особливими освітніми потребами навчаються спільно з дітьми з типовим рівнем розвитку в одній школі. Існує два типи такої інтеграції: часткова і абсолютна.

За часткової інтеграції діти з особливими освітніми потребами навчаються в окремому спеціальному класі або відділенні школи і відвідують лише окремі загальноосвітні заходи, тоді як за абсолютної інтеграції діти проводять увесь час у загальноосвітніх класах. Але інклюзивне навчання – це не лише навчання дитини з ООП, а навчання всіх дітей у класі із забезпеченням гнучкості навчання, також із застосуванням технології індивідуального планування: адаптації чи модифікації» [6]. Так, на думку кандидата педагогічних наук, доцента Віри Ремажевської: «Адаптація ніколи не стосується змісту. Вона лише змінює методи подавання інформації. Самі ж завдання залишаються без змін, складність навчального заняття залишається такою ж, як і в решті учнів класу. Адаптація стосується:

- технічного пристосування навчального середовища;
- навчальних підходів (рівень складності, виконання за зразком, додаткові паузи, зміна часу на виконання й темпу, чергування різної діяльності);
- матеріалів, способів і форм оцінювання (врахування правильності виконання завдання за зменшеного обсягу, інші критерії).

Наприклад, якщо ми хочемо скористатися шрифтом Брайля для людини з порушеннями зору, то будемо адаптувати програму з «Історії держави і права України» для виконання самостійної роботи. На лекції більш доцільним є застосування диктофону, враховуючи великий обсяг матеріалів.

Модифікація змінює зміст або понятійну складність навчального завдання. Водночас дитина (здобувач) має свої цілі навчання, може вивчати не те, що всі здобувачі в групі» [7].

Також у роботі зі здобувачами з ООП в умовах підвищеної небезпеки, професорсько-викладацький склад університету керується Методичними рекомендаціями «Безпечне освітнє середовище: Надання індивідуальної підтримки учням з особливими освітніми потребами під час підготовки для реагування на надзвичайні ситуації» [8], розробленими Українським інститутом розвитку освіти та схваленими Міністерством освіти і науки України.

Частково, у навчальному процесі для здобувачів вищої освіти з особливими освітніми потребами застосовуються матеріали наступних джерел:

- матеріали щодо організації дистанційного навчання в умовах воєнного стану для дітей із порушеннями слуху, підготовлені КЗО «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» ДОР» (https://mon.gov.ua/ua/news/pedagogam_organizacijadistancijnogo-navchannya-v-umovah-voyennogo-stanu-dlya-ditej-izporushennyam-sluhu);
- матеріали щодо організації освітнього процесу для дітей із порушеннями зору, слуху та інтелектуального розвитку, підготовлені Інститутом спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України (<https://mon.gov.ua/ua/news/rozrobлено-poradi-dlya-organizacij-i-inklyuzivnogonavchannya-pidchas-vijni>);
- матеріали щодо роботи із дітьми з ООП (<https://mon.gov.ua/ua/news/poradikomandi-pidtrimaj-ditinu-yak-dopomogtidityam-z-oor-oranuvati-novunavichku>) [9, с. 126].

З метою забезпечення умов для навчання осіб з ООП під час війни постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2022 № 483 було внесено зміни до Порядку організації інклюзивного навчання у закладах освіти та Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти [9, с. 125]. Зокрема на період

дії воєнного стану було розширено можливості щодо організації інклюзивного навчання здобувачів з ООП, а саме:

- надано можливість застосування дистанційно-очної (змішаної) форми здобуття освіти у спільних групах;
- спрощено процедуру зарахування осіб з ООП на навчання до ВНЗ згідно встановленого положення;
- знято обмеження щодо кількості здобувачів вищої освіти з ООП у одній групі;
- надано можливість залучати до надання психолого-педагогічних і корекційно-розвивальних послуг фахівців інклюзивно-ресурсних центрів, педагогічних працівників закладу освіти, зокрема з числа тих, що були вимушені змінити своє місце проживання (перебування) та/або місце роботи внаслідок збройної агресії російської федерації [9, с. 125].

1.2. ОЦІНЮВАННЯ УСПІШНОСТІ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ВИКЛАДАННЯ

Процес контролю як комплексна система діяльності у навчальному процесі ВНЗ охоплює ряд елементів: стандартизація цілей, перевірка, оцінювання, аналіз. Враховуючи надзвичайно важливе значення контрольних заходів для забезпеченні якості навчання в системі вищої освіти, насамперед увага зосереджується на питаннях комплексної діагностики успішності здобувачів вищої освіти. Це теоретично обґрунтована та практично апробована педагогічна система встановлення основних ознак, які характеризують компетентності, сформовані в процесі навчання здобувача – майбутнього фахівця [10, с. 7].

Проведення контролю та оцінювання знань, умінь і навичок із дисципліни «Історія держави і права України» передбачає наступні можливі індивідуальні засоби діагностики успішності та навчання:

- **теоретичні:** тести, ситуативні завдання, усна відповідь;
- **практичні:** робота з наочним і дидактичним матеріалом, джерелами і літературою, складання таблиць;
- **творчі:** повідомлення, реферат, доповідь, наукове есе, презентація доповіді.

Форми контролю. Контроль знань здійснюється з метою встановлення рівня засвоєння здобувачами теоретичного матеріалу та практичних навичок, передбачених навчальною програмою дисципліни, і включає такі форми: поточний контроль, проміжний контроль, підсумковий контроль.

Поточний контроль передбачає перевірку знань на практичних заняттях (обговорення, повідомлення, доповіді, реферати, тести тощо) або проведення контрольних робіт.

Проміжний контроль проводиться після вивчення відповідних тем або блоку тем з метою з'ясування ступеню засвоєваності здобувачами вищої освіти відповідного об'єму опрацьованого та вивчення матеріалу та подальшої оцінки рівня отриманих знань.

Підсумковий контроль передбачає екзамен у 1-му семестрі. Під час оцінювання враховуються наступні критерії:

- характеристики відповіді: елементарна, фрагментарна, повна, логічна, доказова, обґрунтована, творча;
- якість знань: правильність, повнота, осмисленість, глибина, системність, узагальненість;
- рівень володіння розумовими операціями: вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, абстрагувати, узагальнювати, робити висновки;
- досвід творчої діяльності: вміння виявляти проблеми, формулювати гіпотези, розв'язувати проблеми.

1.3. ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ВИКЛАДАННЯ ТА НАВЧАННЯ

Підготовка фахівців освітньо-наукового ступеня «бакалавр» за спеціальністю 081 «Право», галузь знань 08 «Право» здійснюється шляхом ефективного поєднання традиційних методик навчання та сучасних педагогічних технологій, таких як інформаційно-комунікаційне навчання, навчання із залученням інтерактивних методик, навчання за технологію тренінгу. Найчастіше використовуються інтерактивні, проєктні технології, вітагенне навчання, засноване на актуалізації життєвого досвіду особистості та її інтелектуально-психологічного потенціалу в освітніх цілях.

Слід погодитися з О. С. Івановою, яка вважає: «Вітагенне навчання засновано на актуалізації життєвого досвіду особистості, її

інтелектуально-психологічного потенціалу в освітніх цілях. Життєвий досвід – це інформація, що стала надбанням особистості, налагоджена в резервах довгострокової пам'яті, що знаходиться у стані постійної готовності до актуалізації в адекватних ситуаціях. Вона являє собою сплав думок, почуттів, учинків, прожитих людиною, які являють для неї самодостатню цінність» [11, с 87].

З метою підвищення ефективності та якості навчання здобувачів вищої освіти у Національному університеті «Одеська юридична академія» застосовуються освітні дистанційні технології, які забезпечують доступ здобувачів освіти до електронних навчальних матеріалів у процесі навчання.

Спільним напрямком діяльності кафедр університету та відділу тестології Центру організації освітньої підготовки та інформаційно-аналітичної роботи є формування системи електронних ресурсів з навчальних дисциплін (розпор. № 12–3 від 11.03.2020 р.) [12].

Цифрові освітні технології дозволяють зробити процес підготовки кваліфікованих фахівців мобільним і забезпечують безперервність процесу навчання. Використання електронних навчальних ресурсів сприяє можливості отримувати додаткову інформацію, самостійно вивчати матеріал, відпрацьовувати пропущені заняття, виконувати завдання, спілкуватися за допомогою інформаційних технологій тощо.

Викладачі кафедри історії держави і права забезпечують подання матеріалів навчальних дисциплін із застосуванням освітньої платформи *Moodle* з доступом через мережу Інтернет (<http://moodle.opua.edu.ua/>).

Для покращення якості вивчення дисципліни «Історія держави і права України» фахівцями кафедри було підготовано колекцію візуальних матеріалів, яка стала складовим елементом електронного курсу для засвоєння історико-правових знань. Матеріали колекції відносяться до наступних тем:

«Суспільно-політичний лад і право на українських землях під іноземною зверхністю» (41 слайд),

«Держава і право УНР та Української Держави (березень 1917 р. – листопад 1918 р.)» (108 слайдів),

«Проголошення ЗУНР ТА УНР доби Директорії» (46 слайдів).
Колекція постійно поповнюється та зазвичай використовується у матеріалах презентацій.

Освітня платформа *Moodle* надає розширені можливості використання візуальних матеріалів у формуванні предметних компетенцій. Застосування комплексного підходу створює умови досконалого оволодіння здобувачами навчальною дисципліною та інформаційними технологіями.

Отже, застосування таких сучасних технологій навчання сприятиме формуванню творчої особистості здобувача вищої освіти, розвиватиме його вміння критично мислити тощо. Інтерактивне навчання ще називають самонавчанням, яке забезпечує ґрунтовність формування знань, вищу їх засвоюваність порівняно з традиційним навчальним процесом, що підтверджує піраміда запам'ятовування.

2. НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ ДЕРЖАВА І ПРАВА УКРАЇНИ»

**ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ І КУРСУ
ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «БАКАЛАВР», ЗА
СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 081 «ПРАВО» ФАКУЛЬТЕТУ
ЦИВІЛЬНОЇ ТА ГОСПОДАРСЬКОЇ ЮСТИЦІЇ**

Форма навчання	Курс	Семестр	Лекції, год	Практичні заняття, год	Всього ауд. год.	Індив. наук. завд.	Самостійна робота, год.	Всього годин	Форма контролю
Денна форма	1	2	26	30	56	10	54	4 кр/ 120	Екз.
Заочна форма	1	1	12	8	20	10	90	4 кр/ 120	Екз.

2.1. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ДЕННОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

№	Назви розділів навчальної програми та тем занять	Загальна кільк. год	Кільк. лекц. год	Кільк. практ. год	Кільк. сам. год
1	2	3	4	5	6
1	Предмет і завдання дисципліни «Історія держави і права України». Витоки української державності	6	2	2	2
2	Держава і право Київської Русі	8	2	2	4
3	Феодална роздробленість Київської Русі. Утворення та розвиток Галицько-Волинської держави	6	-	2	4

1	2	3	4	5	6
4	Входження українських земель до складу Литовського князівства та їх правовий статус	6	2	2	2
5	Характеристика права на українських землях кінця XIV – серед. XVI ст. та його кодифікація у Великому князівстві Литовському	8	2	2	4
6	Правовий статус українських земель у складі Речі Посполитої	6	2	2	2
7	Право на українських землях др. пол. XVI – серед. XVII ст. та його характеристика	4	-	-	4
8	Розвиток українського козацтва, його організація та боротьба за права українського народу (XV ст.– 1657 р.)	6	2	2	2
9	Боротьба України-Гетьманщини за збереження своєї політичної автономії (друга пол. XVII ст. – перша пол. XVIII ст.)	8	2	2	4
10	Суспільно-політичний лад і право на українських землях під іноземною зверхністю	8	2	2	4
11	Держава і право УНР та Української Держави (березень 1917–1918 рр.)	8	2	2	4
12	Держава і право ЗУНР та УНР доби Директорії	8	2	2	4
13	Становлення радянської державності в Україні (1917–1929 рр). Особливості здійснення нової економічної політики в УСРР	8	2	2	4
14	Держава і право Радянської України (1930–1945 рр.); приєднання Західної України до складу УРСР	6	2	2	2
15	Держава і право УРСР у перші повоєнні роки та доби «відлиги» (1946–1964 рр.)	4	-	2	2

1	2	3	4	5	6
16	Держава і право УРСР з середини 1960-х до 1990 р.	2	-	-	2
17	Держава і право України з 1991 р. до сучасного етапу.	8	2	2	4
	РАЗОМ	110	26	30	54

2.1. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ

№	Назви розділів навчальної програми та тем занять	Загальна кількість год	Кільк. лекц. год	Кільк. практ. год	Кільк. сам. год
1	2	3	4	5	6
1	Предмет і завдання дисципліни «Історія держави і права України». Витоки української державності	4	2	-	2
2	Держава і право Київської Русі	8	2	2	4
3	Феодална роздробленість Київської Русі. Утворення та розвиток Галицько-Волинської держави	4	-	-	4
4	Входження українських земель до складу Литовського князівства та їх правовий статус	4	-	-	4
5	Характеристика права на українських землях кінця XIV – серед. XVI ст. та його кодифікація у Великому князівстві Литовському	10	2	2	6
6	Правовий статус українських земель у складі Речі Посполитої	4	-	-	4
7	Право на українських землях др. пол. XVI – серед. XVII ст. та його характеристика	6	-	-	6
8	Розвиток українського козацтва, його організація та боротьба за права українського народу (XV ст.– 1657р.)	10	2	2	6

1	2	3	4	5	6
9	Боротьба України-Гетьманщини за збереження своєї політичної автономії (друга пол. XVII ст. – перша пол. XVIII ст.)	6	-	-	6
10	Суспільно-політичний лад і право на українських землях під іноземною зверхністю	6	-	-	6
11	Держава і право УНР та Української Держави (березень 1917–1918 р.)	10	2	2	6
12	Держава і право ЗУНР та УНР доби Директорії	6	-	-	6
13	Становлення радянської державності в Україні (1917–1929 рр.). Особливості здійснення нової економічної політики в УСРР	8	2	-	6
14	Держава і право Радянської України (1930–1945 рр.); приєднання Західної України до складу УРСР	6	-	-	6
15	Держава і право УРСР у перші повоєнні роки та доби «відлиги» (1946–1964 рр.)	6	-	-	6
16	Держава і право УРСР з середини 1960-х до 1990 р.	6	-	-	6
17	Держава і право України з 1991 р. до сучасного етапу	6	-	-	6
	РАЗОМ	110	12	8	90

3. ВСТУП ДО ДИСЦИПЛІНИ

ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ ТА МЕТОДИ ПІЗНАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ». ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

П Л А Н

1. Предмет та функції дисципліни «Історія держави і права України».
2. Періодизація курсу.
3. Методи та принципи пізнання історико-правових явищ.
4. Зв'язок курсу з іншими дисциплінами.
5. Концепції та теорії про походження державності у східних слов'ян.

1. Предмет дослідження дисципліни «Історія держави і права України»

Сьогодні ми починаємо з вами знайомство з дуже важливою і цікавою дисципліною – «Історією держави і права України». Ця дисципліна повинна не тільки задовольнити Ваші пізнавальні потреби, вона допоможе Вам отримати базові знання перед початком вивчення галузевих дисциплін.

Передусім зазначимо, що **предметом курсу** «Історії держави і права України» є вивчення виникнення, розвитку і зміни типів та форм держави і права, а також державних органів і правових інститутів народів, що населяли і населяють територію України.

Історія держави та права України як навчальна дисципліна – це педагогічно адаптована система понять щодо державно-правових явищ, закономірностей, законів, суспільно-політичних систем, спрямованих на вироблення у тих, хто навчається, необхідного рівня знань, умінь і навичок. Цілком обґрунтовано цю дисципліну вважають важливою складовою частиною сучасної юридичної освіти у вітчизняних ВНЗ.

Визначаючи її природу слід пам'ятати, що вона є:

- 1) юридичною наукою, бо вивчає правові аспекти суспільного життя;
- 2) суспільно-політичною наукою, бо вона вивчає такі суспільно-політичні явища, як держава і право;
- 3) історичною наукою, оскільки вивчає державно-правові явища в їх історичному розвитку.

Отже, від науки «Історія України», яка розглядає у цілому історію, наша дисципліна відрізняється більшою спрямованістю на дослідження в зазначених галузях на загальному історичному фоні. Що у свою чергу допомагає нам придбати більш досконалий досвід з питань зародження і розвитку різних галузей права (кримінального, процесуального, цивільного та ін.) та окремих юридичних категорій (злочин, кара, право власності, суд та ін.). Крім цього, ми також спробуємо навчитися давати характеристику таких пам'яток права, як: Руська Правда, Статути Великого князівства Литовського, гетьманські універсали, царські укази тощо.

Також обов'язково слід відзначити, що всі юридичні дисципліни мають спільний об'єкт їх пізнавального опанування. Цим об'єктом є держава і право. Які ж задачі ставить ця дисципліна? З цього питання передусім слід відзначити, що будь-яка наука завжди буде вважатись неповноцінною, якщо вона рано чи пізно не допоможе нам жити краще. Вивчаючи минуле державно-правових інститутів, «Історія держави і права України» намагається визначити закономірність їхнього розвитку, зазирнути в майбутнє. Не є таємницею, що людина, яка не знає чи не поважає своєї історії не може уникнути помилок минулого.

Особливо це стосується майбутніх юристів, які в недалекому майбутньому розпочнуть свою роботу і від рівня їхньої підготовки буде частково залежати наше майбутнє. Можливо саме у Ваших руках будуть лежати проекти нових законів та реформ у нашій державі і саме від Вас, як від юриста-фахівця, буде залежати, чи зможе наша країна стати міцною та щасливою державою.

Зважаючи на те, що багато питань в історії держави і права України вважаються дискусійними, окремі з них фальсифікувалися в радянській історико-правовій науці, сьогодні, дуже важливим, на

наш погляд є досконале вивчення матеріалу цієї дисципліни з використанням нових досягнень істориків права різних країн.

Завдяки цим досягненням здобувачі зможуть визначити закономірність розвитку державно-правових інститутів нашої країни та навчатися робити прогноз розвитку держави і права у майбутньому [10, с. 20].

«Історія держави і права України» відноситься до тих дисциплін, які у вищих юридичних навчальних закладах вивчаються, як правило, на перших курсах, виконуючи роль своєрідного введення студента у державно-правову матерію. Фактично, історія держави і права – це пам'ять сучасного покоління про державно-правові системи минулого, які дозволяють краще орієнтуватися не лише в сучасному і минулому стані державно-правових систем, але й в їх розвитку на близьку і далеку перспективу. Не підлягає сумніву твердження, що розвиток країни повинен базуватися на глибоких знаннях історичного минулого, на злагоді громадянського суспільства і держави, використанні всіх позитивних рис менталітету українського етносу, спрямованих на загальноукраїнську ідею «духовність народовладдя – державність». Зважаючи на це, вивчення «Історії держави і права України» має величезне значення, насамперед тому, що воно сприяє усвідомленню складного, багатогранного і часто суперечливого нашого історичного минулого, зокрема державотворення.

Доцільно також зазначити, що на сучасному етапі розвитку України значно зростає потреба у вивченні історії українського права, оскільки воно є засобом забезпечення справедливості, прав і свобод людини та інтересів нації. Право є частиною духовної культури українського народу і вивчення історії його розвитку може сприяти підвищенню рівня правосвідомості як частини самосвідомості народу.

Складний і суперечливий процес трансформації всіх сторін суспільного життя, який нині відбувається в Україні, викликає потребу його теоретичної рефлексії, дослідження місця і ролі держави і права в ньому. Самі соціально-економічні відносини в нашій країні детермінують інноваційні цілі та завдання у сфері державно-правового будівництва.

В обґрунтуванні цих процесів, а також у розробці їх теоретичної платформи активну роль покликана відігравати історико-юридична наука, до першочергових проблем якої належать: необхідність поглибленого аналізу права в його соціальному виразі, генезисі, в контексті його соціальних зв'язків, обґрунтування пріоритетів розвитку правової науки і політики.

Слід зазначити, що «Історія держави і права України» входить до циклу фундаментальних дисциплін, які мають бути засвоєні майбутніми фахівцями-правознавцями, адже історико-правовий розвиток є каталізатором формування політичних програм і правових доктрин сьогодення [13, с. 4]. Ця навчальна дисципліна покликана дати їм знання про: становлення держави і формування права, еволюцію державного ладу і форм правління; основні джерела та галузі матеріального і процесуального права; становлення системи законодавства України; етапи систематизації права тощо [14, с. 6].

Призначення курсу полягає не лише у тому щоби задовольнити пізнавальні потреби студентів, а й виховати у них дух національної свідомості. Фактично даний курс є своєрідним вступом до спеціальних юридичних дисциплін, таких як: конституційне, цивільне, трудове, кримінальне, процесуальне право та ін. Їх ґрунтовне вивчення, у тому числі глибокий аналіз важливих законодавчих актів, потрібне не лише для підвищення якості історико-правової підготовки студентів та їх загальної правової культури, але й для всебічного глибокого усвідомлення галузей діючого права [15, с. 14].

Доцільно нагадати, що українське право є одним із важливих показників ідентичності народу і легітимності влади. Його вивчення дає змогу розкрити правову культуру українського народу, його правобачення та інші світоглядні установки, особливості менталітету, духовний генезис на певних історичних етапах еволюції українського суспільства.

Головним завданням курсу «Історія держави і права України» є вивчення еволюції української державної традиції, а також розвитку механізмів державної влади в Україні та зародження і функціонування правової системи в цілому і окремих галузей права. Отже вивчаючи минуле державно-правових інститутів, ця наука намагається визначити закономірності їх розвитку, заглянути в майбутнє.

Визначаючи завдання цієї дисципліни, львівські науковці, професори Б. Й. Тищик та І. Й. Бойко зазначають, що: «Ще одним важливим завданням навчальної дисципліни є формування у студентів на основі об'єктивних фактів, а не тенденцій них однобічних поглядів, міцних знань з актуальних проблем історичного розвитку української держави і права. Без засвоєння об'єктивної фактологічної картини історичного розвитку української держави і права не може відбутись становлення повноцінного юриста. Адже, в глибинах історії можна знайти відповіді на багато актуальних проблем сьогодення. Прикладом можуть слугувати взаємні територіальні та інші претензії держав, дебати щодо національної символіки тощо» [14, с. 9].

Як і кожна наука, «Історія держави і права України» також виконує певні функції, які характеризують її теоретичне і практичне значення для розбудови правової демократичної держави. Серед них можна вказати три загальних функції:

1) пізнавальна функція, яка зводиться до пізнання та пояснення історії виникнення та розвитку інститутів держави і права України;

2) прогностична функція, яка виражається в визначенні стійких тенденцій розвитку історико-правових явищ;

3) виховна функція, яка полягає в формуванні національної свідомості, поваги до українського та інших народів, патріотизму та відданості Батьківщині [16, с. 9–10].

2. Періодизація курсу. По-перше, зазначимо що таке періодизація взагалі, це – розподіл на декілька умовних частин. *Хронологія* або періодизація історії держави і права – це встановлення хронологічно послідовних етапів у суспільному розвитку людства. В основу цих етапів мають бути покладені вирішальні фактори на шляху розвитку державності і права [15, с. 15]. Існує безліч хронологічних систем, серед яких ми наводимо три найбільш характерні. Так, американський історик і етнограф Льюїс Генрі Морган, ґрунтуючись на критерії рівня розвитку продуктивних сил, виділив три епохи в історії людства: *дикунства, варварства і цивілізації («виробництво засобів життя»)*. Проте Л. Г. Морган не врахував у своїй схемі принципіві грані, які відокремлюють етап зрілості первісного су-

спільства від етапів його становлення і занепаду [17]. Значне розширення в подальшому фактичного матеріалу зробило необхідним розробку нової історичної періодизації первісної історії.

Карл Маркс, виходячи з принципу матеріалістичного розуміння історії, поклав в її основу спосіб виробництва, або формаційну концепцію. Тому, за Марксом, історія людства є послідовною зміною суспільно-економічних формацій: *первіснообщинної, рабовласницької, феодальної, капіталістичної, комуністичної* [15, с. 15]. Однак започаткована К. Марксом періодизація історії людства була сприйнята далеко не всіма суспільствознавцями Заходу.

Частина сучасних істориків права розвивають періодизацію за схемою М. С. Грушевського [18, с. 75–82]. Він виділяв декілька періодів історії України, поєднуючи їх у дві доби – стару (старі часи, княжий та литовсько-польський періоди) та нову (козацький період). У радянські часи такий підхід до періодизації було засуджено. Періодизація історії України, виходячи з моментів політичних, державних, національних, релігійних, зображення Історичного поступу українського народу окремим від розвитку інших народів, особливо російського, була названа антинауковою.

Але запропоновану М. Грушевським схему періодизації схвально прийняли і відповідно доповнили історики в діаспорі. Так наприклад, історик права М. Лашенко, пропонував ділити історію українського права на чотири доби:

«– **I доба** земська або князівська (від середини IX в. коли ясно визначився процес утворення Київської української держави) до другої половини XIV в. (до примусового приєднання західноукраїнських земель – Галичині Холмщини, землі Белзької і західного Поділля до Польщі з одного боку, і опанування центральними українськими землями

– Київщиною, Волинію, східним Поділлям, і Чернігівщиною – владою великих князів литовських, – з другого).

– **II доба** литовсько-польська з другої половини XIV в. до середини XVII в. (до повстання Богдана Хмельницького); в цьому періоді для центральних українських земель період, власне, литовський до 1569 р. (унії Литви Польщею).

– **III доба** гетьманська від середини XVII в. (1648 р.) до другої половини XVIII в. (1764 р.) – скасування гетьманщини, (1775 р.)

– зруйнування Січі (1782 р.) – заведення в гетьманщині загальноросійських губерніяльних інституцій («Положення о губерніях»).

– **IV доба** московська – з другої половини XVIII в. до 1917 р. (Велика революція в Росії. Відновлення української державності). Для Галичини і Буковини період австрійського панування з 70-х років XVIII в. (1772 і 1775 рр.) до 1918 р.» [19, с. 32].

У 40-х роках XX століття український і білоруський вчений в діаспорі Л. О. Окиншевичем запропонував свій варіант періодизації історії держави і права України. Вона ґрунтувалась на принципах відповідності вітчизняних етапів розвитку держави і права аналогічним етапам в історії розвитку інших європейських країн і передбачала поділ на такі періоди:

«– I. Період початкової дофеодальної державної організації (до X століття).

– II. Період феодальної організації: 1) доба раннього феодалізму (X – XIII ст.), 2) доба розвиненого феодалізму (XIV – початок XVI ст.).

– III. Період станової держави (починається з Люблінської унії 1560 р.): 1) Україна під Польщею (1569–1648 рр.); 2) Гетьманської України (1648–1781); 3) Україна під Росією і Австрією (до середини XIX ст.).

– IV. Період модерної держави: 1) доба перебування України як провінції в реформованих Російській та Австро-Угорській імперіях; 2) доба визвольних змагань і поневолення на певний час української державності» [20, с. 10–12]. Природно, що сьогодні до такого варіанту періодизації можна додати ще один етап – новітньої держави і права України.

Останнім часом спостерігається певний плюралізм у питаннях періодизації. Найбільш обґрунтованим на наш погляд є підхід вчених Львівського Національного університету імені Івана Франка, які вже багато років дотримуються наступної періодизації:

«– Перший – Стародавні державні утворення на території України (V–IX ст.).

– Другий – Ранньоукраїнська держава – Київська Русь та Галицько-Волинська держава (IX–XIV ст.).

– Третій – Українські землі під владою іноземних держав (Велике князівство Литовське, Польське королівство, Річ Посполита).

- Четвертий – Відновлення Української державності (Запорізька Січ та Гетьманщина (XVI–XVII ст.).
- П'ятий – Українські землі у складі Російської імперії та Австрії і Австро-Угорщини (XVIII – початок XX ст.).
- Шостий – Відродження національної державності і права в період Української революції (УНР за Центральної Ради, Українська Держава за П. Скоропадського, УНР за Директорії, ЗУНР) (1917–1921).
- Сьомий – Радянська державність і право в Україні (1917–1991).
- Восьмий – Держава і право незалежної України (1991 – до сучасності)» [14, с. 21–22].

3. Методи та принципи пізнання історико-правових явищ.

Глибоке і всебічне дослідження історико-правових процесів, з'ясування їх сутності, якісних характеристик, динаміки розвитку в усій різноманітності об'єктивної реальності можливе лише в умовах використання відповідного теоретичного та методологічного інструментарію. Останнім часом історико-правова наука виходить із інтегрального плюрального підходу, спираючись на різноманітні перспективні методи аналізу історичного матеріалу. Разом з тим, слід звернути увагу на те, що питання про методологію, методику і методи наукового дослідження, незважаючи на його удавану одномірність, є дуже проблематичним і дискусійним.

Термін «методологія» (від грец. *methodos* – дослідження і *logos* – знання) позначає вчення про науковий метод пізнання, а також сукупність методів, що застосовуються у будь-якій науці. За влучним визначенням професора В. Д. Бабкіна: «**Методологія** – це вчення про використання методологічних принципів, методів для дослідження державно-правових явищ» [21, с. 21].

В основі методологічного знання лежить вчення про метод як спосіб здобуття знань і реалізації практичної діяльності. Але спочатку визначимо поняття «метод». У філософських словниках «метод» (від грец. *methodos* – шлях, спосіб пізнання, дослідження, простежування) визначається як спосіб досягнення певної мети, сукупність прийомів або операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності.

Професор Грабченко А. І. пропонує тлумачити поняття «метод», як «Шлях пізнання, який дослідник прокладає до свого пред-

мета, керуючись певною гіпотезою, але визначень поняття «метод дослідження» існує декілька і вони не суперечать один одному» [22, с. 15]. Враховуючи дискусійність цього питання, ми пропануємо ознайомитись з різними тлумаченнями поняття «метод», зібрані у формі таблиці.

Метод (з грец. <i>methodos</i> – шлях до чого-небудь, дослідження, теорія, вчення) – спосіб досягнення певної мети, конкретного завдання, сукупність прийомів і операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності	великий енциклоп. словник
Метод – досягнення певної мети, сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності.	філософський словник
Метод у загальному випадку – це спосіб, форма дій, спосіб вирішення поставлених завдань. Його специфіка зумовлена ситуативною активністю дослідника, зокрема – вихідним визначенням понять.	Єремеев Б.
Метод – основний спосіб збору, обробки та аналізу даних.	Отруг В.
Метод – складний прийом чи впорядкована сукупність простих прийомів, спрямованих на розробку прогнозу в цілому.	Бестужев Лада І.
Методи наукового пізнання – це обґрунтовані, нормовані способи здобуття знань, які відповідають критерію можливості перевірки на досліді.	Данилов Р.
Метод – спосіб досягнення визначеної мети, вирішення конкретного завдання; сукупність прийомів і операцій практичного або теоретичного пізнання дійсності.	Санжаревський І.
Метод в загальнонауковому сенсі – це спосіб побудови і обґрунтування системи філософського і наукового знання, а також сукупність прийомів і операцій практичного і теоретичного освоєння дійсності	Козлов А., Фірсов М.
Метод – спосіб пізнання, дослідження явищ природи і суспільного життя; прийом, спосіб дії.	Гуслякова Л.

Таблиця наведена за Повідайчик О., Жиленко Р. *Методи досліджень у соціальній роботі: навчальний посібник*. Ужгород: видавництво ПП «АУТДОРШАРК», 2018. 164 с. (с. 57–58)

Слід погодитися з думкою українських дослідників О. Повідайчик та Р. Жиленко, які зазначили, що: «...опис і аналіз методів, їхнє ранжування в спеціальній літературі перебуває лише в стадії становлення. Сучасна система наукових методів настільки ж різноманітна, як і сама система знань про навколишній світ. У зв'язку з цим існують різні класифікації методів дослідження залежно від ознак, покладених у їх основу» [23, с. 58].

Професор В. Д. Бабкін, визначаючи методологію історико-правової науки зазначає, що вона: «...має поширюватись і на онтологічну проблематику, пов'язану з уявленням про історико-правову дійсність, які виходять уже за межі юридичної науки, потребують для пояснення методів інших наук, наприклад філософії, загальної історії, етики, політології, соціології тощо. Отже, головне завдання методології правознавства – забезпечення теоретичної і практичної діяльності певною програмою пізнання правової дійсності» [21, с. 21].

З усього цього випливає, що методологія синтезує теоретичні основи найбільш доцільних і ефективних загальнонаукових методів та принципів дослідження і полегшує вченим їхній вибір. Це створює необхідні передумови для конструктивного добору, систематизації, ієрархізації методологічних стратегій та їх продуктивного застосування щодо проблеми нашого дослідження [24, с. 64].

Наука «Історія держави і права України» використовує цілу низку загальних і спеціальних методів дослідження, які в їхній сукупності можна розділити на чотири великі групи:

- 1) *загальні* методи (діють і застосовуються у всіх галузях науки і на всіх етапах дослідження);
- 2) *загальнонаукові* – тобто методи, що застосовуються у всіх науках;
- 3) *міждисциплінарні* – тобто методи, що використовуються в декількох галузях науки;
- 4) *спеціальні* (специфічні) – тобто власне юридичні й історико-правові методи [25, с. 37–38].

Здійснивши подібну класифікацію, слід, насамперед, відзначити, що такий розподіл методів наукового дослідження завжди виступав і виступає в деякій мірі умовним, тому що в ході свого розвитку один науковий метод може бути у різні періоди віднесений то до

однієї, то до іншої категорії. Разом з тим усі зазначені методи наукового пізнання виступають взаємозалежними.

Логічна побудова системи методів дослідження повинна забезпечити, з одного боку, визначену відповідність теоретичних положень закономірностям об'єктивних процесів, що є предметом розгляду, з іншого – вона повинна відображати специфічні риси самого процесу пізнання.

Слід погодитись з думкою професора О. В. Колесникова, який вважає, що кожен науковий метод має відповідати таким критеріям:

«... ясність – загальнозрозумілість методу;

- детермінованість – суворі послідовність використання методу;
- націленість – підпорядкованість методу досягненню певної мети, розв'язанню певних конкретних завдань;
- результативність – здатність методу забезпечувати досягнення певної мети;
- надійність – здатність методу з великою ймовірністю забезпечувати отримання бажаного результату;
- економічність – здатність методу добиватися певних результатів із найменшими витратами засобів і часу» [26].

Але що ж являють собою ці методи? До **загальних** методів відноситься *матеріалістичний діалектичний метод*. Філософи античності терміном «діалектика» позначали два поняття: 1) здатність дискутувати, вести суперечку, словесне змагання за допомогою питань і відповідей; 2) мистецтво класифікації понять, розподілу речей на роди і види. У подальшому термін «діалектика» наповнився іншим змістом, але, оскільки детальний розгляд цієї проблематики більше відноситься до предмету філософії, ніж історії держави і права, то в даному контексті дозволимо собі обмежитися уже викладеним.

Щодо «Історії держави та права України», то матеріалістичний діалектичний метод припускає вивчення тих процесів і явищ у розвитку природи і суспільства, що вже мали місце; при цьому внутрішнє джерело розвитку вбачається в єдності і боротьбі протилежностей. Основними рисами діалектичного погляду на історичний процес розвитку державно-правових інститутів є наступні:

- *по-перше*, розвиток йде по спіралі, тобто наступні його стадії повторюють уже пройдені раніше, але на більш високому рівні (звідки походить і вираз – «нова ступінь розвитку»);
- *по-друге*, розвиток йде стрибкоподібно, а не по плавній лінії;
- *по-третє*, розвиток здійснюється шляхом переходу кількісних змін у якісні;
- *по-четверте*, розвиток відбувається при взаємозалежності й у найтіснішому зв'язку всіх сторін кожного явища, що у своїй сукупності і дають закономірний процес руху і розвитку.

Звідси випливає методологічний висновок: для того, щоб дійсно пізнати предмет чи явище, необхідно вивчити всі його сторони, усі зв'язки й опосередкування [15, с. 19].

До загальнонаукових методів, застосовуваних при вивченні

«Історії держави і права України», можуть бути віднесені:

1) спостереження; 2) порівняння; 3) рахунок; 4) узагальнення; 5) абстрагування; 6) формалізація; 7) аналіз і синтез; 8) індукція і дедукція;

9) аналогія; 10) моделювання; 11) гіпотетичний метод; 12) метод ідеалізації; 13) аксіоматичний метод; 14) ранжирування (структурування); 15) системний метод; 16) історичний метод [27].

Спостереження – це спосіб пізнання об'єктивного світу, заснований на безпосереднім сприйнятті предметів і явищ за допомогою органів чуття без втручання у процес з боку дослідника.

Порівняння – це встановлення розбіжності між об'єктами матеріального світу чи пошук у них загального, здійснюваний як за допомогою органів чуття, так і за допомогою спеціальних пристроїв. Порівняльний метод полягає в зіставленні юридичних понять, явищ, процесів, у з'ясуванні між ними подібності або відмінності. Порівнювані поняття і явища мають бути однорідними, тобто бути об'єктами одного класу. Порівняльний метод широко використовують і в правотворчій техніці (тут, як правило, порівнюють з аналогічними законами інших країн), і в правозастосовній (наприклад, порівнюють практику застосування законів за певні проміжки часу) [28, с. 24].

Рахунок – це пошук чисел, що визначають кількісне співвідношення однотипних об'єктів чи їхніх параметрів, які характеризують ті чи інші властивості.

Узагальнення – визначення загального поняття, в якому знаходить висвітлення головне, основне, що характеризує об'єкти даного класу. Це засіб для створення нових наукових понять, формулювання законів і теорій.

Абстрагування – це уявне відволікання від несуттєвих властивостей, зв'язків, відносин предметів і виділення декількох сторін, які цікавлять дослідника. Воно, як правило, здійснюється у два етапи. На першому етапі визначаються несуттєві властивості, зв'язки та ін. На другому – досліджуваний об'єкт замінюють іншим, більш простим, що представляє собою спрощену модель, яка зберігає головне у складному. Розрізняють наступні види абстрагування: а) *отождошення*, тобто утворення понять шляхом об'єднання предметів, зв'язаних за своїми властивостями в особливий клас; б) *ізолювання*, тобто виділення властивостей, нерозривно зв'язаних із предметами; в) *конструктивізація*, тобто відволікання від невизначеності меж реальних об'єктів; г) *допущення потенційної здійсненості* [15, с. 20].

Формалізація – відображення об'єкта чи явища у знаковій формі якої-небудь штучної мови (системи знаків і відповідних їм понять) і забезпечення можливості дослідження реальних об'єктів і їхніх властивостей через формальне вивчення відповідних знаків.

Аналіз – метод пізнання за допомогою розчленування чи розкладання предметів дослідження (об'єктів, властивостей і т.п.) на складові частини. У зв'язку з цим аналіз складає основу аналітичного методу досліджень.

Синтез – поєднання окремих сторін предмета в єдине ціле. Аналіз і синтез взаємозалежні, вони являють собою єдність протилежностей. Розрізняють наступні види аналізу і синтезу: а) *прямий, чи емпіричний* – метод, який використовують для виділення окремих частин об'єкта, виявлення його властивостей, найпростіших вимірів і т.п.; б) *поворотний, чи елементарно-теоретичний* – метод, що базується на уявленнях про причинно-наслідкові зв'язки різних явищ; в) *структурно-генетичний* – метод, що включає вич-

ленування у складному явищі таких елементів, які здійснюють вирішальний вплив на всі інші сторони об'єкта [25, с. 40].

Аналіз і синтез як логічні методи пізнання виникли на основі практичної діяльності людей, їхнього досвіду. Практичне розчленування і поєднання речей передували логічному аналізу і синтезу. Розуміння діалектичної природи цих протилежностей дає змогу визначити справжнє місце і значення їх у русі пізнання до істини. Єдність аналізу і синтезу забезпечує адекватне відображення дійсності у свідомості людини [29, с. 169].

Індукція – є умовивід, що йде від фактів до деякої гіпотези (загального твердження); *дедукція* – умовивід, в якому висновок про деякий елемент множини робиться на підставі знання її загальних властивостей [30, с. 161–169]. Таким чином, дедукція й індукція – це взаємо-зворотні методи наукового пізнання, які широко використовують часткові методи формальної логіки.

Аналогія – метод, за допомогою якого досягається знання предметів і явищ на підставі того, що вони мають подібність з іншими. Ступінь імовірності (вірогідності) умовиводів за аналогією залежить від кількості подібних ознак у порівнюваних явищ (чим їх більше, тим більшу ймовірність має висновок, і вона підвищується, коли зв'язок вивідної ознаки з якою-небудь іншою ознакою відомий більш-менш точно) [25, с. 40]. Аналогія тісно пов'язана з моделюванням, чи *модельним експериментом*. Якщо звичайний експеримент безпосередньо взаємодіє з об'єктом дослідження, то у моделюванні такої взаємодії немає, тому що експеримент провадиться не із самим об'єктом, а з його заміником.

Гіпотетичний метод припускає розробку наукової гіпотези на основі вивчення сутності досліджуваного явища за допомогою описаних вище способів пізнання і наступного формулювання гіпотези, її вивчення, аналізу, розробки теоретичних положень.

При гіпотетичному методі пізнання дослідник нерідко вдається до *ідеалізації* – уявного конструювання об'єктів, які практично нездійсненні. В результаті ідеалізації реальні об'єкти позбавляються деяких належних їм властивостей і наділяються гіпотетичними властивостями.

Аксіоматичний метод – це спосіб побудови наукової теорії,

при якому деякі твердження (аксіоми) приймаються без доказів і потім використовуються для одержання інших знань за визначеними логічними правилами.

Системний метод (системний аналіз) використовується при вивченні складних проблем, що знаходяться у взаємозв'язку одна з одною. В основі системного аналізу лежить поняття системи, під якою розуміється безліч об'єктів (компонентів), які володіють задалегідь визначеними властивостями з фіксованими між ними відносинами. На базі цього поняття провадиться облік зв'язків, використовуються кількісні порівняння всіх альтернатив для того, щоб свідомо вибрати найкраще рішення, оцінюване яким-небудь критерієм. Оскільки системний аналіз носить загальний, міждисциплінарний характер, тобто стосується утворення, розвитку, функціонування, синтезу будь-яких систем, то деякі вчені висувують ідею того, що системний аналіз є новою загальною методологією науки [15, с. 21].

Історичний метод пізнання. Цей метод припускає вивчення виникнення, формування і розвитку уявлень і об'єктів у хронологічній послідовності, в результаті чого дослідник одержує додаткові знання про досліджуваний об'єкт (явище) у процесі його розвитку. Історичний метод передбачає, що кожне положення, факт, подія і т.п. повинні розглядатися: 1) історично; 2) лише у взаємозв'язку з іншими; 3) лише у зв'язку з конкретним досвідом історії [25, с. 40]. На думку професорки О. Скакун: «Сутність історичного методу полягає у тому, що процес розвитку державно-правових явищ відтворюється в усій багатогранності, в усій повноті – із усіма випадковостями, зигзагами, частковостями, що перекручують об'єктивну логіку розвитку; із усім позитивним, що накопичено історичним досвідом. При логічному дослідженні держави і права важливо відволіктися від усіх випадків, окремих фактів, особливостей, несуттєвого, тобто теоретично відтворити об'єкт у сутнісних, закономірних зв'язках, уявити необхідне – загальне і особливе – у процесі розвитку того чи іншого явища. Метод єдності історичного і логічного в теорії держави і права служить методологічною основою дослідження як закономірностей виникнення і розвитку держави і права, так і закономірностей держави і права, «що встановилися» [31].

Звідси випливає і практичний висновок про те, що розглядаючи яке-небудь історико-правове явище, необхідно насамперед проаналізувати: а) як і чому це явище в історії держави і права виникло; б) які головні етапи це явище у своєму розвитку проходило; в) чим це явище, з урахуванням його розвитку, стало у даний час.

До групи **міждисциплінарних** методів наукового дослідження, використовуваних при вивченні історії держави і права, на наш погляд, можуть бути віднесені такі з них як: 1) логічний метод;

2) метод класифікації; 3) статистичний метод; 4) метод конкретних соціологічних досліджень; 5) методи соціальної психології.

Логічний метод передбачає певною мірою абстрагування від конкретного змісту явищ і фактів і виділення лише загальних способів їхнього зв'язку, дозволяючи виявити закони і принципи, відповідно до яких відбувається розвиток тієї чи іншої історичної ситуації. Цей метод дослідження тісно пов'язаний з *історичним*, і він визначається як метод відтворення, реконструювання в мисленні, свідомості складного об'єкта, що розвивається (або, що розвивалося) у формі історичної теорії. Для цього можуть використовуватися найрізноманітніші пізнавальні операції й методи. На відміну від історичного методу, при логічному дослідженні об'єкта дослідник відволікається, абстрагується від всіх історичних випадків, окремих фактів, зигзагів, і з історії виокремлюється саме головне, визначальне, істотне [21, с. 30].

Метод класифікації передбачає об'єднання, групування фактів, явищ, подій чи історичних процесів за деякими спеціально виділеними і позначеними ознаками.

За допомогою *статистичного методу* стає можливим представити великий статистичний і цифровий матеріал, кількісні дані та ін. у вигляді різних таблиць, середніх величин і т.п., що дозволяє узагальнити і синтезувати досить значний однотипний матеріал [15, с. 23].

Метод конкретних соціологічних досліджень передбачає вивчення тих питань, які цікавлять дослідника, шляхом анкетування, інтерв'ювання, щоденникових записів, опитувань і т.п. При цьому на відміну від соціологів, котрі фіксують дані переважно для сучасного періоду, історики права за допомогою цього методу прагнуть

зібрати відомості за досить тривалий, а іноді й дуже віддалений попередній час.

У вивченні «Історії держави та права України», на окремих етапах, визначальну роль грає психологічний стан мас і окремих індивідів (настрої, емоції, симпатії, антипатії і т.п.), тому дослідники все ширше *застосовують методи соціальної психології*, які дозволяють враховувати в аналізі досліджуваних явищ, процесів також і ці фактори.

Наука історії держави і права, знаходячись на перетинанні предметних сфер історичної та правової науки, набуває значної специфіки, яка передусім проявляється в її методології. Спеціально-наукові історичні та правові методи, зазнаючи в історико-правовій науці перехресного взаємовпливу, породжують нові, досить цікаві, засоби наукового пізнання історико-правової матерії. Тому для вивчення історико-правових явищ важливо застосовувати ще одну групу методів – **спеціальних**.

До них можна зарахувати власне юридичні й історико-правові методи, до яких можна віднести: 1) формально-юридичний; 2) синхронний; 3) хронологічний; 4) проблемний; 5) проблемно-хронологічний; 6) метод періодизації; 7) порівняльно-історичний (історико-ситуативний) метод; 8) ретроспективний метод; 9) метод актуалізації; 10) структурно-системний метод та деякі інші.

Формально-юридичний метод – це техніка поведження із законодавчими нормами та вимогами, з джерелами правил правового призначення в широкому сенсі. У практику його втілюють сукупністю прийомів дослідження юридичних фактів (подій, документів, речових та інших доказів) з їх оцінкою і тлумаченням за певною схемою, у певній логічній послідовності та з використанням спеціальних термінів і конструкцій – юридичних правил і принципів, юридичних фікцій і аксіом [28, с. 23].

У центрі правознавства, як історичного, теоретичного і практичного вивчення права традиційно був і залишається формально-юридичний аналіз явищ і фактів, які мають правове значення, і піддання їх тлумаченню за допомогою юридичних термінів, конструкцій і логіки. Наприклад, всі основні стадії життя людини і відповідні події у її особистому житті, так чи інакше, потрапляють у мережу юридичних дозволів, заборон і вимог – народження,

дорослішання, одруження, обзаведення домашнім майном, набуття професії тощо.

Синхронний метод передбачає вивчення різних явищ і подій, що відбуваються у різних місцях (континентах, країнах, регіонах і т.п.) одночасно. Використання цього методу дає можливість виділити як однакове, загальне, так і відмінне, особливе в тих процесах, що відбувалися (відбуваються) у той самий час. Використання тільки одного синхронного методу дозволяє розглядати ті чи інші явища і процеси у взаємозв'язку, але – тільки у статистиці. Для зображення ж явищ у динаміці їхнього розвитку використовується інший метод, який одержав назву хронологічного [15, с. 26].

Хронологічний метод дозволяє розглядати досліджувані події і процеси у хронологічній послідовності, у русі, з врахуванням усіх змін, що відбуваються в них. Найбільш виразно цей метод проявляється при складанні хронік подій чи хронологічних таблиць розвитку систем правового регулювання суспільних відносин.

Порівняльно-історичний, чи історико-ситуативний метод. Відомо, що однією із закономірностей історичного процесу є його повторюваність. Вона обумовлюється тим, що в ході історичного розвитку трапляється не тільки одиничне, особливе, але й загальне, повторюване на різних етапах. Тому, оскільки у різних явищах і процесах можуть виявлятися загальні тенденції і закономірності, й оскільки в них відображаються в новому вигляді уже відомі історії явища, їхнє порівняння є корисним і повчальним [15, с. 26].

Історико-правовий порівняльний метод. Основною проблемою, на вирішення якої спрямований історико-правовий порівняльний метод, є отримання нового знання за допомогою проведення порівнянь історико-правових джерел. Як видно, для цього потрібні три складові: 1) порівняння (у ряді випадків також і аналогія), які є стандартною загальнонауковою логічною операцією; 2) порівняння повинні характеризуватися своєю ретроспективністю, тобто бути історичними; 3) порівнюватися повинна правова матерія. Як слушно зазначив дослідник Д. А. Шигаль: «Лише поєднання цих трьох умов становить зміст головної проблеми теорії історико-правового порівняльного методу й висуває відповідні вимоги до основних підходів і принципів її реалізації» [32, с. 180].

Структурно-системний метод дозволяє розглядати досліджуваний об'єкт із усіма його основними складовими і характерними рисами як єдине ціле. Вивчаючи кожен новий етап еволюції цього об'єкта (наприклад, якої-небудь держави), стає можливим простежити за змінами в його системі і структурі, оскільки у ході історичного розвитку ці компоненти дуже значно видозмінюються.

Важливе значення у розумінні співвідношення методологічних процесів має з'ясування співвідношення принципів і методів пізнання. **Термін принцип** (від лат. *principium* – основа, головне, вихідне положення) «визначає природу і соціальну суть явищ та їх суттєві ознаки. В методології принцип розуміють, як основне вихідне положення якої-небудь теорії, науки тощо, з позиції якої проводиться дослідження» [23, с. 29].

У правознавстві, це принципи: справедливості, гуманізму, демократизму, верховенства права тощо. Принцип є критерієм оцінки історико-правових явищ, методологічною основою їх подальшого розвитку й удосконалення. Тому принципи мають пізнавально-установчий характер [21, с. 23].

Болгарський вчений Н. Стефанов, говорячи про методологічні принципи наукового дослідження, формулював їх так:

«...а) вони є засобом, за допомогою якого реалізуються вимоги наукового аналізу, спрямованого на вирішення даного завдання;

б) теоретичне обґрунтування подібних принципів виходить за межі, задачі і можливості відповідної науки, у якій вони використовуються;

в) кожен такий принцип представляє те чи інше теоретичне знання, що відіграє роль методу» [24, с. 64].

До принципів історико-наукового пізнання професор В. Д. Бабкін відносить:

- « – принцип науковості, що виражає примат об'єктивності теоретичного пізнання над часовим кон'юнктурним інтересом тих чи інших соціальних груп;
- принцип об'єктивності розгляду державно-правових явищ у їх реальному, наявному бутті;

- принцип всебічності та плюралізму, який виражається у комплексному підході до аналізу державно-правових явищ, з урахуванням різних точок зору;
- принцип історизму, який розглядає історико-правові явища в розвитку та історичній взаємодії;
- ціннісно-орієнтаційний принцип, який виступає як продукт практичної діяльності людства, засіб усвідомлення значущості об'єкта пізнання для людини;
- принцип комплексності, який виражає міждисциплінарний підхід, оскільки право – це і юридичне, і соціокультурне, і психологічне, і історичне явище;
- принцип конкретності, який виражає два моменти: врахування місця та часу функціонування держави і права; конкретність як єдність багатоманітності, уособлюючи багатогранність досліджуваного феномена, вихідного визначення права як юридичного, соціологічного, психологічного, соціокультурного явища, як об'єднання негативних і позитивних рис правової реальності» [21, с. 23].

Вчений зазначає що сьогодні прийнято відрізнати принцип від методу. «Якщо принцип – це методологічно-пізнавальна установка, яка забезпечує відношення суб'єкта, котрий пізнає, до предмета пізнання, то метод – це спосіб досягнення цілі та впорядкування пізнавальної діяльності» [21, с. 23].

Враховуючи специфіку нашої дисципліни, бажано зупинитись на принципі історизму, який вимагає розглядати всі предмети і явища з точки зору їх виникнення і розвитку, їх зв'язків з іншими предметами і явищами дійсності. Згідно з принципом конкретності істини не існує абстрактної істини, кожне положення наукового знання слід розглядати в конкретних умовах місця і часу [29, с.10].

Підсумовуючи викладене у цій частині відзначимо, що у сфері історико-правових досліджень, як й у загальній історії, завжди центральними предметами будуть чотири компоненти соціальної реальності: суспільно-політичні і політико-правові структури, діяльність, діячі та дії. Саме на стадії зв'язку структури і діяльності виокремлюється специфічне завдання історико-правового дослідження, яке являє собою нескінченну чергу інтерпретації думок і осіб минулого [33, с. 10–14].

4. Зв'язок курсу з іншими дисциплінами

Крім курсу історії держави і права України в юридичних вищих навчальних закладах читаються курси теорії держави і права, історії держави і права зарубіжних країн, історії вчень про державу і право та ін. Між усіма цими навчальними дисциплінами існує тісний зв'язок:

- по-перше, безпосередніми об'єктами вивчення всіх зазначених дисциплін є держава і право;
- по-друге, у всіх них розглядаються подібні, а іноді і загальні блоки проблем, наприклад, походження держави і права, типи, види і форми держави, правових систем і т.п. [15, с. 36].

Разом з тим між дисциплінами, навіть дуже близькими між собою – скажімо, історією держави та права і теорією держави та права, існують й розходження, у тому числі – досить істотні. Вони полягають у тім, що теорія держави та права вивчає переважно загальні закономірності розвитку держави та права у різних народів, досліджує загальні риси, властиві усім типам державно-правових систем, і разом з тим виділяє ті особливі риси й явища, що виявляються в окремих конкретно-історичних типах держави і права [15, с. 36]. Головним же завданням історії держави та права виступає виявлення, вивчення і дослідження конкретних причин і конкретного процесу виникнення і розвитку держави і права, типів і форм державно-правових систем, державних органів і найважливіших інститутів права стосовно до конкретних часових і просторових рамок.

5. Концепції та теорії про походження державності у східних слов'ян

Проблема походження Київської Русі вже давно цікавить дослідників. Однак, вчені і сьогодні не можуть дійти одностайної думки щодо цього питання, тому й виникла низка концепцій та теорій, присвячених йому.

Перш за все пропануємо зупинитися на поясненні самих термінів «концепція» та «теорія». На думку Н. М. Юсової: «Існує безліч визначень понять концепції і теорії та їх відмінностей між собою (іноді ототожнення). Дуже коротко їх сутність та відмінності зведемо до наступного.

Концепція – це динамічне знання, що знаходиться в процесі становлення; для нього характерна наявність значного компонента суб'єктивності, оскільки, більшою мірою, є авторським творінням. Теорія, умовно кажучи, є більш статичною одиницею; знанням, яке сформувалося у відносно завершену концептуальну систему; воно характеризується як об'єктивований безособистісний кінцевий результат інтелектуальної діяльності» [34, с. 12].

Патріархальна теорія (її засновниками вважаються Аристотель, Р. Філмер, Н. К. Михайловський, М. Н. Покровський). Відповідно до цієї теорії, держава походить від патріархальної сім'ї, внаслідок її розростання: сім'я – сукупність сімей (селище) – сукупність селищ (держава).

– **Теологічна теорія** (Фома Аквінський) ґрунтується на ідеї божественного створення держави з метою реалізації загального блага.

– **Договірна (природно-правова) теорія** (Г. Гроцій, Б. Спіноза, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Я. Козельский, М. Радишев, І. Кант). Ця теорія ґрунтується на ідеї походження держави в результаті угоди (договору) як акту розумної волі людей. Об'єднання людей в єдиний державний союз розглядається як природна вимога збереження людського роду і забезпечення справедливості, свободи і порядку [15, с. 38].

– **Органічна теорія** (Г. Спенсер) ототожнює процес виникнення і функціонування держави з біологічним організмом.

– **Теорія насильства** (Є. Дюринг, Л. Гумплович, К. Каутський) пояснює виникнення держави як результат війн, насильницького підкорення одними людьми інших.

– **Матеріалістична (класова) теорія** (К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін) ґрунтується на тезі про економічні причини (наявність приватної власності) виникнення держави, які породили розкол суспільства на класи з протилежними інтересами, з якими ви ознайолювалися на теорії держави і права).

– **Норманська теорія**. Вона була оформлена у другій половині XVIII ст. німецькими вченими Г. Байером, Г. Міллером та А. Шлецером, які без будь-якого критичного аналізу літописної легенди Нестора сформулювали концепцію, згідно з якою Давньоруська держава виникла внаслідок заснування її варягами, стверджуючи

про варязьке походження династії руських князів, та про відсталість східнослов'янських племен, що свідчить нібито про їхню нездатність до власного державотворення [35].

Слід погодитись з твердженням української дослідниці О. Щодрою, яка вважає, що «Політична вмотивованість, зокрема ідеї про особливу роль германських народів в історії Європи, спочатку готів (готицизм), а потім норманів (норманізм), впливала також на студії німецьких вчених над руською історією. Запрошені до праці в Імператорській Академії Наук, вони зробили норманізм засадничою ідеєю походження Руси, згідно з якою заслуга заснувати правлячу династію і державу належала скандинавам. Уперше такі ідеї сформулювала шведська історіографія, що на століття раніше, ніж російська, пройшла етап свого становлення. Він також співпав із формуванням імперської політичної програми Швеції та розгортанням її експансії на південно-східному узбережжі Балтики, зокрема в Новгородській землі. Саме тоді, у XVII ст., з метою утримати захоплені в роки Смути Новгородські землі та легітимізувати шведську експансію виникає «скандинавський догмат», одним із авторів якого був шведський історик Петро Петрей. У праці «Історія про велике князівство Московське» (опублікована у 1614–1615 рр.) він використав сфальшовану шведськими політиками промову новгородських послів, проголошену 28 серпня 1613 р. у Виборзі перед братом шведського короля Густава II герцогом Карлом-Філіпом, у якій нібито стверджувалось, що «новгородці можуть по літописах довести, що у них був великий князь зі Швеції по імені Рюрик». Ця фальшивка стала основою норманської теорії» [36, с. 117].

Окрім цього, в якості аргументів, вченими висувалася точка зору про давньонорманське походження деяких руських назв, імен тощо. Так, наприклад, сама назва «Русь» походить, на думку німецьких вчених, від фінської назви шведів – «руотсі». У XIX ст. їх підтримали М. Карамзін, С. Соловйов, М. Погодін [37, с. 14–15]. Норманізм у ті часи відповідав перш за все інтересам Голштинської правлячої династії, яка, починаючи з другої половини XVIII ст. правила в Росії під ім'ям Романових. Але на сьогоднішній час доведено, що частина «Повісті», у якій йдеться саме про утворення східнослов'янської держави за часів київського князя Мстислава Володимировича (сина Володимира Мономаха), була підправлена.

Так у «Повісті» Нестора з'явилися досить суперечливі сюжети про «закликання» на Русь князів-варягів – Рюрика, Сінеуса і Трувора в 862 році [36, с. 122].

– *Антинорманська теорія.* Проти норманізму першим, ще в середині XVIII ст., виступив російський учений М. Ломоносов, який вказав на наукову неспроможність норманської теорії та її ворожий для народів Росії політичний зміст. Сучасні норманісти часто звинувачують його в тому, що він нібито вів полеміку не стільки з наукових як із патріотичних міркувань. Насправді його аргументи, зокрема зауваження до дисертації Г. Міллера «Походження імени і народу руського», попри емоційний характер дискусії, мали цілком науковий характер [36, с. 122]. Як аргумент проти норманської версії походження Руси він наводив також той факт, що в руській мові практично не було германізмів, що є немислимим, якщо б Русь і варяги були панівним германським етносом [36, с. 122].

Боротьбу з норманізмом продовжили В. Белінський, М. Чернишевський, М. Добролюбов, О. Шахматов, М. Костомаров, М. О. Максимович, Б. Греков, Д. Лихачов, С. Юшков, П. Толочко, Б. Рибakov та ін. В своїх дослідженнях вони переконливо доводять, що утворення Давньоруської держави було закономірним результатом соціально-економічного і політичного розвитку східних слов'ян. Історик українського права М. Владимирський-Буданов зазначав, що варязькі військові ватажки, котрі згодом стали руськими князями, застали на Русі сформований суспільно-політичний устрій і право, яке базувалося на прадавніх звичаях слов'ян. Варяги лише прискорили цей процес. Вплив варягів на Русь не міг мати вирішального значення ще й тому, що скандинавські народи перебували тоді на такому самому рівні розвитку, що й русичі, й не могли принести сюди те, чого самі не мали.

Дискусійними у цьому контексті лишаються і окремі питання термінології. Так, з питання етимології терміну «Русь» у контексті анти норманської теорії досить обґрунтованою є позиція О. Щодри, яка вважає, що: «Після того, як дослідники шведських джерел з'ясували, що етнонім «русь» у них жодного разу не згадується, норманісти повернулися до версії, яку свого часу розкритикував М. Ломоносов. Згідно з нею, назва «русь» походить від фінської назви («Ruotsi») для частини шведського узбережжя (Roslagen), розта-

шованого навпроти Фінляндії. Однак дослідження встановили, що назва шведського узбережжя «Roslagen» з'явилася лише у XIII ст., оскільки раніше цього узбережжя просто не існувало, а його територія ще була дном моря. Фінська ж назва «Ruotsi» для означення цієї шведської області фіксується ще пізніше – у XVI–XVII ст., оскільки раніших пам'яток фінської мови немає.

Сучасні скандинавські філологи також заперечують будь-який зв'язок між назвами «Русь» і «Рослаген». Як свідчать закордонні писемні джерела, а саме: візантійські «Життя» Стефана Сурозького і Георгія Амастрідського, франкська Бертинська хроніка назва «Русь» («руси», «роси») була відома уже наприкінці VIII – на початку IX ст., тобто, значно раніше середини IX ст., коли вона вперше згадується у ПВЛ. Про русів, про їх морські походи в першій половині IX ст. по Чорному і Каспійському морях та міжнародні торговельні зв'язки, що простягалися на схід до Багдаду і на захід до Андалусії, повідомляють також арабські автори. У Бертинських анналах – хроніці франкських королів – згадується посольство від народу «рос» до Візантії та Імперії Каролінгів у 838–839 рр. Автор хроніки і сучасник подій Пруденцій вказує, що король русів мав титул «хакан», який в тюркській титулатурі означав імператора. Усі ці факти переконливо засвідчують існування Руської держави наприкінці VIII – в першій половині IX ст. тобто за півстоліття до датування літописної легенди про прикликання варягів» [36, с. 128–129.].

Стосовно назви «Україна». Видатний український історик та лінгвіст Агагангел Кримський у першому томі «Української граматики» написав про назву «Україна» так: «Бачимо звідси, що Україною попереду звалася не вся малоруська земля, а само пограничні краї, котрі були ближчі до половців, а потім до татар – ті краї, де потім була Козаччина. Як настала ж Козаччина, то територія «України» значно поширшала – і з правого, і з лівого боку Дніпра» [38].

Згодом почали писати окремі дослідження на цю тему. Так, у Відні 1916 року вийшла друком праця Богдана Барвінського «Звідки пішло ім'я Україна?» [39]. де докладно розбиралася історія та етимологія назви «Україна», та практика її застосування.

У своїх дослідження професор М. В. Лазорович зазначив:

«Поняття «Русь» та «Руська земля» вживалися Нестором літописцем для порівняно невеликого регіону Середньої Наддніпрян-

щини, що охоплював сучасні Київську, Чернігівську, Житомирську, Сумську, а також частини Вінницької, Черкаської і Полтавської областей. З кінця XII ст. Руссю починають називати ще й Західну Україну. Інші східнослов'янські і неслов'янські землі – від Чорного до Білого моря і від Карпат до Волго-Окського межиріччя, які з розширенням Київської Русі ввійшли до її складу, – стали називатися в історичній літературі «руськими», оскільки належали до держави з відповідною назвою» [40, с. 39].

Цілком обґрунтованою, на нашу думку, є твердження М. В. Лазаровича, який стосовно визначення цього дискусійного питання зазначив наступне: «Історично так склалося, що наша Батьківщина протягом тривалого часу мала дві головні назви – Русь і Україна (не відразу виникли й утверджувалися національні назви і в інших європейських народів – французів, німців, англійців, італійців тощо). Перша з них тепер уже стала історичною, а друга – остаточно утвердилась як національне найменування.

Вперше назва Україна (Оукраина) зустрічається в 1187 р. у Київському Літописів значенні «край», «земля» і стосувалася Середньої Наддніпрянщини. У пізніших літописних звістках зустрічаються в тому ж значенні згадки про Україну Галицьку, Волинську та ін. Поступово термін «Україна», «Країна», «Вкраїна» персоніфікується і вживається як власна назва всієї території, де проживав український етнос.

Назва «Україна» поширюється також в Європі, де, починаючи з другої пол. XVI ст., на багатьох географічних мапах поряд зі старою назвою «Русь» зустрічається нова назва «Україна». Таким чином Україна стає народною назвою окремої землі з окремим народом. Разом з тим, за давньою традицією українці продовжували називати себе народом «руським» (у Галичині та Закарпатті, які не входили до складу Росії й не мали потреби захищати від неї свою окремішність, терміни «русин», «руський» вживалися аж до кін. XIX – поч. XX ст.), а росіян – «московитами»» [40, с. 40].

– **Концепція великоруської етнічної основи Русі.** Одним з перших її сформулював російський учений Михайло Погодін (середина XIX ст.). Згідно з ним, найдавнішими поселенцями Києва і Середнього Подніпров'я були великороси (росіяни), а малороси (українці) прийшли сюди з Галичини, Поділля та Волині тільки піс-

ля розгрому Русі монголо-татарами. З рішучим спростуванням цієї теорії виступили українські вчені Михайло Максимович і М. Грушевський [41].

Слід погодитись з думкою І. Я. Терлюка, який зазначив, що: «У вітчизняній історіографії (*Михайло Брайчевський, Леонід Залізняка та ін.*) переважає думка, що Київська Русь була насамперед державою українського народу. Основною територією її формування була Середня Наддніпрянщина, а білоруські й великоросійські землі були втягнуті у процес самостійного державотворення пізніше, на етапі політичного роздроблення Русі. Оформлення білоруського регіону (Полоцьке князівство) припало на першу половину XI ст., великоросійського (Володимиро-Суздальське князівство) – на середину XII ст.» [41, с. 22].

– **Теорія природно-історичного (автохтонного розвитку)**

Серед засновників цієї теорії слід назвати В. Антоновича та М. Грушевського. Останній розглядав давню Русь як територію, що споконвічно була заселена праотцями українців – автохтонами, які поступово дісталися етапу формування найпростіших державних утворень, таких як Антська держава, а трохи пізніше почали виокремлюватися княжіння окремих східнослов'янських племен. На думку прихильників цієї теорії: «Найбільш організованим і розвиненим з племен були поляни, навколо яких та їх політичного осердя – Києва, розташованого на перехресті торговельно-економічних, політичних і культурних зв'язків, що переживав стрімке піднесення як військово-стратегічний і столий град, поступово гуртувалася частина інших племен колишнього Антського союзу, поєднаних їх спорідненістю, спільними інтересами самозахисту і дедалі тіснішими внутрішніми зв'язками. Все це призвело до утворення Києво-Полянської держави під назвою Русь» [42, с. 360.].

Схожої позиції дотримуються і деякі сучасні науковці, наприклад, професор Ф. Терлюк, який зазначає: «Передумовою виникнення держави є існування міжплемінних об'єднань (союзів). У східних слов'ян вони виникли ще до активної взаємодії з хозарами та літописного запрошення варягів» [41, с. 21]. На користь цієї теорії також виступають археологічні знахідки, які підтверджують наявність у східнослов'янських племен високого рівня розвитку виробничих відносин, майнової диференціації, зв'язків з іншими

державами. Основними джерелами, на які спираються прихильники цієї теорії, є літопис «Повість врем'яних літ» [43], де записано про правління князя-слов'янина Кия (кін. V – поч. VI ст.) та хроніка «Бертинські аннали», що містить найдавнішу західноєвропейську згадку про Русь.

– Теорія давньоруської єдиної «колиски», або «триєдина» теорія.

На початку 1930-х рр. ідеологічні потреби сталінського режиму обумовлювали постановку завдання щодо поглибленого вивчення історії народів СРСР з метою історичного обґрунтування закономірності виникнення багатонаціонального СРСР. Саме у той час починає своє оформлення теорія давньоруської єдиної «колиски». Її формулювання пов'язують з книгою М. Рубінштейна «Нарис історії Київської Русі» 1930 року [44]. Згідно з його концепцією, Київська Русь як «колиска трьох братніх народів» була етнічно однорідною державою давньоруського етносу, який мав схожі культуру, звичаї, побут, економіку тощо. Отже, відповідно, Київська Русь малювалась державою росіян, українців та білорусів. У радянський період теорія «спільної колоски» трьох братніх народів стала догмою, бо вона давала можливість російським ідеологам включати історію Київської Русі до історії Російської держави, стверджуючи, до того ж, що один із братів-народів уже в «спільній колосці» був старшим [15, с. 39].

На думку професорки Н. М. Юсової: «Політичний ракурс питання про місце Київської Русі в історії трьох східнослов'янських народів полягав у необхідності обґрунтування споконвічної спільності історичного процесу у східних слов'ян та акцентації на вагомості ролі їх першої спільної держави для долі майбутніх народів СРСР. Все це мало на меті зміцнення загальнорадянської патріотичної ідеології та підкреслення домінуючої ролі східних слов'ян у радянській імперії. Політико-ідеологічними чинниками, що уможливили появу радянської концепції Київської Русі як „спільної колоски» українців, білорусів і росіян, стали партійно-державні рішення в галузі історичної освіти і науки середини 1930-х рр.» [34, с. 386]. Вивчаючи цю теорію О. Субтельний звернув увагу на те, що вона створювала враження «проекції у минуле однорідного радянського народу, запланованого на майбутнє» [45].

– *Хозарська теорія*. Загальновідомо, що в середині VII ст. тюркомовні племена уторили в пониззях Дону й Волги та на Північному Кавказі могутню державу – Хозарський каганат. У VIII ст. він підкорив слов'янські племена полян, сіверян, радимичів та в'ятичів. «Ці факти, на думку В. І. Танцюри, С. М. Куліша та О. О. Пересада, були використані для обґрунтування тези про хозарське походження Київської держави. Наприклад, у Конституції Пилипа Орлика (1710) стверджувалось, що хозари-козаки першими прийняли християнство ще до Володимира Святого. Це означало, що протиукраїнська держава, де головною силою були хозари-козаки, раніше за Володимира прилучилися до європейської цивілізації» [46, с. 84].

Ця гіпотеза постала на основі пошуку протидії політиці Московського царства, коли Пилип Орлик намагався відстояти суверенітет України-Гетьманщини і уникнути будь-яких зазіхань Московської держави «правити Україною законно». Для цього, у першій чверті XVIII століття він висунув тезу про хрещення «хозар-козаків», наголошуючи, що вони раніше навернулися до цивілізованого світу, не маючи ніякого відношення до азійського деспотизму Москви [46].

Коментуючи цю гіпотезу (теорію) українські дослідники зазначили: «Така точка зору істориками різних поколінь не була сприйнята всерйоз, як і твердження сучасного історика-дослідника О. Прицака про те, що поляни були не слов'янами, а різновидом хозар, а їхня київська гілка – спадкоємицею роду Кия. Археологічні дослідження давнього Києва свідчать про місцеву слов'янську самобутність його матеріальної культури. Насправді Русь і Хозарія були паралельними утвореннями, що розвивалися в приблизно однакових хронологічних межах, а ті слов'янські племена, які підкорялися Хозарії, у процесі становлення Київської Русі поступово переходили під її владу. До того ж руси неодноразово вторгалися у хозарські землі» [46, с. 85].

І хоча ми навели лише окремі теорії та концепції, підсумовуючи, можна припустити, що виникнення Давньоруської держави стало результатом соціально-економічного, політичного і культурного розвитку східних слов'ян та було обумовлене наступними факторами:

а) територіальна, етнічна, релігійна і культурна спільність східних слов'ян – автохтонного населення тих територій;

- б) постійні економічні зв'язки між слов'янськими племенами та спільні торгівельні місії на шляху «із варягів у греки»;
- в) мовна спільність східнослов'янського населення;
- г) наявність спільних ворогів, передусім кочівників;
- д) поява єдиної правлячої династії.

Перелік посилань:

1. Цейковец Н. Шрифт Брайля в стандарті Unicode. URL: https://profilbaru.com/u/%D0%A8%D1%80%D0%B8%D1%84%D1%82_%D0%91%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D1%8F
2. Інструкція користувача *iPhone*. URL: <https://support.apple.com>
3. Історія держави і права України: навч.-метод. реком. для здобувачів вищої освіти ступ. «бакалавр», за спец. 081 «Право» на ф-ті прокуратури та слідства (кримін. юст.) НУ «Одес. юрид. академія» / Н. В. Єфремова, І. В. Корнієнко, О. В. Горяга. Одеса: Юридика, 2023. С. 84.
4. Порошенко М. А. Інклюзивна освіта: навч. посіб. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 300 с.
5. Олексюк Н. Інтеграція дітей з особливими потребами у освітній простір закладу загальної середньої освіти як актуальна соціально-педагогічна проблема. Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: надбання, проблеми, перспективи: матеріали III Всеукр. наук.-практ. онлайн-конф. (м. Хмельницький, 27–28 жовтня 2022 року) / ХНУ. Хмельницький, 2022. С. 73–80.
6. Основи інклюзивної освіти – Інклюзивне навчання в Україні. URL: <https://sites.google.com> > home
7. Ремажевська В. Як навчати дитину з порушеннями зору: рекомендації для створення освітнього простору і навчальних матеріалів. URL: <https://nus.org.ua> > articles >
8. Методичні рекомендації «Безпечне освітнє середовище: Надання індивідуальної підтримки учням з особливими освітніми потребами під час підготовки для реагування на надзвичайні ситуації» / ДУ «Укр. ін-т розвитку освіти». Київ, 2023. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/2023/08/04/Lyst.MON-1.11479-23.vid.03.08.2023-1.pdf>
9. Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник / за заг. ред. С. Шкарлета. Київ-Чернівці: Букрек, 2022. 140 с.

10. Історія української юриспруденції: навч.-метод. посіб. для здобув. ступ. «доктор філософії» у галузі права 081 «Право», за спец. «Фундаментальна юриспруденція». Аспірантура НУ «Одес. юрид. академія» / Н. В. Єфремова, І. В. Корнієнко. Одеса : Фенікс, 2020. 84 с.
11. Іванова О. С. Вітагенні технології навчання у вищому технічному навчальному закладі. Управління якістю підготовки фахівців: зб. матеріалів XXV Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 27.05.2020 р.) / Одес. держ. академія будів. та архіт. Ч. 1. Одеса, 2020. С. 87–89.
12. Єленич С. До питання про формування системи електронних ресурсів з навчальних дисциплін у Національному університеті «Одеська юридична академія». Скрайбінг, як одна з форм візуальної подачі інформації та його важливість у навчальному процесі: матеріали наук.-метод. семінару (Одеса, 16 січня 2023 р.) / НУ «ОЮА». URI: <https://hdl.handle.net/11300/23137>
13. Забзалюк Д. Є. Історія держави та права України: навч. посібник (у схемах і таблицях). Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 120 с.
14. Тищик Б. Й., Бойко І. Й. Історія держави і права України: акад. курс: підручник. Київ: Ін Юре, 2015. 807 с.
15. Єфремова Н. В., Корнієнко І. В. Історія держави і права України : навч.-метод. посіб. для студентів ф-ту заоч. та вечір. форми навч. у 2 ч. Одеса: Фенікс, 2014. 380 с.
16. Ухач В. З. Історія держави і права України: навч. посіб. Тернопіль: Вектор, 2011. 378 с.
17. Кормич Л. І., Богацький В. В. Історія України: підручник. Київ : Алерта, 2006. URL: <https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Ftextbook.com.ua%2Fistoriya%2F1473447842&psig=AOvVaw1yhulQxVK2DY8Fj9hXnvb&usq=1692193361279000&source=images&cd=vfe&opi=89978449&ved=0CBEQjhxqFwoTCMjN7fTI3oADFQAAAAAdAAAAABAE>
18. Грушевський М. С. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства. Твори: у 50 т. / редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Львів: Світ, 2002. Т. 1. С. 75–82.
19. Лашенко Р. Лекції по історії українського права. Київ: Україна, 1998. 155 с.
20. Окиншевич Л. Лекції з історії українського права: Право державне. Доба станового суспільства. Мюнхен, 1947. 171 с.

21. Бабкін В. Д. Методологія історико-правового пізнання. Десяти юридичні читання. Юридична освіта і наука в Україні: традиції та новації: матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 15–16 трав. 2014 р.). Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова С. 20–29.
22. Грабченко А., Федорович В., Гаращенко Я. Методи наукових досліджень: навч. посіб. Харків: НТУ «ХП», 2009. 142 с.
23. Повідайчик О., Жиленко Р. Методи досліджень у соціальній роботі: навч. посіб. Ужгород: АУТДОРШАРК, 2018. 164 с.
24. Балануца О. О. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх дипломатів як інтелектуального ресурсу держави: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Кропивницький, 2023. 601 с.
25. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень: навч. посіб. / Сум. ДПУ ім. А. Макаренка. Суми, 2016. 260 с.
26. Колесников О. В. Основи наукових досліджень. Київ: Центр учбової літ., 2011. 141 с.
27. П'ятицька-Позднякова І. С. Основи наукових досліджень у вищій школі: навч. посіб. Київ, 2003. 116 с.
28. Шутак І. Д. Юридична техніка: курс лекцій / Лабор. академ. досліджень прав. регулюв. та юрид. техніки. Дрогобич: Коло, 2015. 228 с.
29. Фаренік С. Логіка і методологія наукового дослідження. Київ: Вид-во УАДУ, 2000. 340 с.
30. Тарелкін Ю. П., Цикін В. О. Методологія наукових досліджень / Сум ДПУ ім. А. С. Макаренка. Суми, 2010. С. 196 с.
31. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-51.html>
32. Шигаль Д. А. Основні елементи теорії історико-правового порівняльного методу. Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню 5-т. моногр. «Правова доктрина України» (Харків, 20–21 листоп. 2013 р.) / Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. С. 179–183.
33. Яриши О. Н. Соціальний вимір права в історико-правових дослідженнях. Право в системі соціальних норм: історико-юридичні аспекти. Чернівці, 2005. С. 10–15.
34. Юсова Н. М. Генезис концепції давньоруської народності в історичній науці СРСР (1930-ті – перша половина 1940-х рр.): монографія. Вінниця: Консоль, 2005. 534 с.

35. Мазур О. Норманська теорія. Довідник з історії України (А-Я) : посіб. для серед. загальноосвіт. навч. закл. / Ін-т іст. дослідж. Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка; заг. ред.: І. З. Підкова, Р. М. Шуста; упоряд. І. З. Підкова. Вид. 2-ге, доопрац. і допов. Київ : Генеза, 2002. 1135 с. ULR: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001570>
36. Щодра О. Між норманізмом та антинорманізмом: дискусії про походження Русі у світлі писемних джерел. Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. 2018–2019. Випуск 19–20. С. 115–135.
37. Кириленко С. О. Трансформація норманської та антинорманської теорій походження Русі в історичній науці XVII – початку XX ст. Література та культура Полісся. 2017. Випуск 87. № 7. С. 1–22. (Серія «Історичні науки»).
38. Кримський А. Е. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья: [в 2 т.]. Москва : Тип. Вяч. Ал. Гатцук, 1907. Т. 1. ULR: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000019779>
39. Баріновський Б. Звідки пішло ім.'я «Україна»? Відень: Друк. Адольфа Гольцгавзена, 1916. 16 с.
40. Лазорович М. В. Історія України: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 685 с.
41. Терлюк І. Я. Історія держави і права України: навч. посіб. Київ : Атіка, 2011. 944 с.
42. Калакура Я. Витоки української державності. Антська держава. Українська земля і люди. Український етнос у світовому часопросторі: кол. монографія / за ред. П. Кононенка. Київ, 2011. Т. 1. 736 с.
43. Повість врем'яних літ: літопис (за Іпатьським списком) / пер. з давньорус., післям., комент. В. В. Яременка. Київ: Рад. письменник, 1990. 558 с.
44. Рубінштейн М. Нарис історії Київської Русі. Харків-Одеса: Держ. вид-во України, 1930. 72 с.
45. Субтельний О. Україна: історія / пер. з англ. Ю. І. Шевчука; вст. ст. С. В. Кульчицького. Київ: Либідь, 1991. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Subtelny_Orest/Ukraina_istoria.htm
46. Танцюра В. І., Куліш, С.М., Пересада О. О. Історія України: навч. посіб. / ХНУ імені В. Н. Каразіна. Харків, 2014. 639 с.

4. ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1

**Предмет, завдання та методи пізнання дисципліни
«Історія держави і права України».
Витоки української державності**

1. Поняття предмету «Історія держави і права України» та функції дисципліни.
2. Періодизація курсу та її особливості.
3. Методи і принципи пізнання історико-правових явищ.
4. Зв'язок курсу з іншими дисциплінами.
5. Теорії про походження державності у східних слов'ян.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2

Держава і право Київської Русі

1. Утворення Давньоруської держави – Київська Русь; адміністративно-фінансова реформа княгині Ольги, реформи Володимира Великого.
2. Характеристика державного ладу Київської Русі; вищі органи влади та управління Київської Русі.
3. Джерела права Київської Русі: звичаєве право, договори Русі з Візантією та їх характеристика.
4. Руська Правда – письмовий збір законів Київської Русі: причини та мета створення, її редакції і значення.
5. Поняття злочину, класифікація і система покарань за Руською Правдою.
6. Джерела церковного права Київської Русі: першоджерела, рециповані джерела і церковні устави Володимира Великого та Ярослава Мудрого.
7. Класифікація злочинів у церковному праві Київської Русі та система покарань за їх скоєння.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3

Утворення та розвиток Галицько-Волинської держави

1. Причини та наслідки феодальної роздробленості Київської Русі.
2. Утворення Галицько-Волинської держави.
3. Характеристика державного ладу Галицько-Волинської держави; органи влади та управління.
4. Характеристика суспільного ладу Галицько-Волинської держави.
5. Джерела права Галицько-Волинської держави.
6. Причини занепаду Галицько-Волинської держави.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4

Входження українських земель до складу Литовського князівства та їх правовий статус

1. Захоплення українських земель іноземними державами у XIV ст. та утворення Великого князівства Литовського.
2. Характеристика державного ладу Великого князівства Литовського та правове становище українських земель у його складі.
3. Характеристика суспільного ладу Великого князівства Литовського.
4. Кревська унія 1385 р.: причини укладення, зміст і наслідки.
5. Городельська унія (привілей) 1413 р.: причини, зміст і наслідки.
6. Характеристика права Великого князівства Литовського кінця XIV – початку XV ст.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5

Характеристика права на українських землях кінця XIV – середини XVI ст. та його кодифікація у Великому князівстві Литовському

1. Джерела права на українських землях кінця XIV – сер. XVI ст.;
2. Привілеї як джерело права у Великому князівстві Литовському та їх різновиди.

3. Судебник Казимира IV: причини прийняття, його характеристика та значення.
4. Магдебурзьке право на українських землях XIV – XVI ст.
5. Систематизація права у Великому князівстві Литовському її причини, особливості і значення.
6. Поняття злочину і класифікація покарань в джерелах права XIV – середини XVI ст. на українських землях.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 6

Правове становище українських земель у складі Речі Посполитої

1. Причини укладення Люблінської унії 1569 р.: її характеристика та наслідки.
2. Характеристика державного ладу Речі Посполитої та правове становище українських земель у її складі.
3. Характеристика суспільного ладу Речі Посполитої.
4. Шляхетські повітові сеймики: їх склад, призначення та діяльність.
5. Елекційний сейм 1573 р. та прийняття «Артикулів Генріха Валуа» і «Pacta conventa»: їх характеристика і значення.
6. Третій Статут Великого князівства Литовського 1588 р.: його зміст, загальна характеристика та значення.
7. Укладення Берестейської церковної унії 1596 р., її характеристика та значення.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 7

Розвиток українського козацтва, його організація та боротьба за права українського народу (XV ст.– 1657 р.)

1. Теорії виникнення українського козацтва та особливості тлумачення етимології терміну «козак».
2. Організація Запорізької Січі: причини, устрій та наслідки.
3. Створення реєстрового козацтва та його правове становище.
4. Ординація війська Запорізького реєстрового 1638 р.: причини прийняття, її зміст і значення.

5. Передумови і причини Визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648–1657 рр.; її значення в історії відродження української державності.
6. Зборівський мирний договір – черговий етап в історії української державності.
7. Переяславська рада 1654 р.: її характеристика та значення.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 8

Боротьба України-Гетьманщини за збереження своєї політичної автономії (друга пол. XVII ст. – перша пол. XVIII ст.)

1. Характеристика державного ладу України-Гетьманщини.
2. Політичний проект І. Виговського і його реалізація у Гадяцькому договорі 1658 р.: аналіз і значення.
3. Наступ на українську державність; «Батуринські» (1664) і «Московські» (1665) статті І. Брюховецького, їх зміст та наслідки.
4. Політичний проект І. Мазепи, його зміст та наслідки.
5. Соціальна диференціація українського козацтва і його правове становище у перш. половині XVIII ст.
6. Ліквідація інституту гетьманства Петром І та утворення І Малоросійської колегії 1722 р.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 9

Суспільно-політичний лад і право на українських землях під іноземною зверхністю

1. Причини та наслідки ліквідації автономії Гетьманщини Катериною ІІ.
2. Характеристика права в Наддніпрянській Україні наприкінці XVIII–XIX ст.
3. Причини та особливості проведення буржуазних реформ в українських губерніях у складі Російської імперії:
а) селянська реформа; б) судова реформа; в) земська реформа.
4. Вхідження західноукраїнських земель до складу Австрійської монархії та їх правове становище.
5. Характеристика джерел права в західноукраїнських землях наприкінці XVIII – поч. XX ст.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 10
Держава і право УНР та Української Держави
(березень 1917–1918 рр.)

1. Утворення Української Центральної Ради: її структура та компетенція.
2. Перший універсал УЦ Ради: його зміст і характеристика.
3. Проголошення УНР та характеристика III-го універсалу УЦ Ради.
4. Законодавча діяльність УЦ Ради.
5. Конституція УНР 1918 р.
6. Проголошення Української Держави та перші конституційні акти П. Скоропадського: Грамота до всього українського народу та Тимчасові закони Української Держави: їх характеристика і значення.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 11
Держава і право ЗУНР та УНР доби Директорії
(листопад 1918–1921 рр.)

1. Розпад Австро-Угорщини та утворення Української Національної Ради: її склад та завдання.
2. Проголошення Західноукраїнської Народної Республіки та прийняття малої Конституції ЗУНР.
3. Законодавча діяльність ЗУНР.
4. Встановлення влади Директорії, її склад, компетенція та завдання.
5. Декларація Директорії: її зміст та характеристика.
6. Законодавча діяльність Директорії, Акт злуки УНР та ЗУНР.
7. Проекти Конституції УНР доби Директорії.
8. Причини поразки української національної революції.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 12

Становлення радянської державності в Україні (1917–1929 рр.). Особливості здійснення нової економічної політики на території УСРР

1. Встановлення радянської влади в Україні та прийняття Конституція УСРР 1919 р.
2. Причини впровадження нової економічної політики та особливості її реалізації в УСРР.
3. Утворення СРСР та зміни в органах влади і управління УСРР.
4. Конституція УСРР 1929 р. її зміст та загальна характеристика.
5. Судова система та судочинство УСРР.
6. Причини кодифікації права в УСРР у 1922–1927 рр. та її наслідки.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 13

Держава і право Радянської України (1930–1945 рр.); приєднання Західної України до складу УРСР

1. Формування тоталітарного режиму в радянській Україні 1929–1940-х років ХХ ст.: доба великого терору та його наслідки.
2. Прийняття Конституції УРСР 1937 р. та її характеристика.
3. Радянсько-німецький пакт про ненапад: причини укладення, його зміст і значення.
4. Захоплення західноукраїнських земель СРСР: причини і наслідки.
5. Напад фашистської Німеччини на СРСР та перебудова державного апарату УРСР.
6. Окупаційні органи влади на території України.
7. Зміни в цивільному, трудовому та кримінальному праві УРСР у 30–40-х роках ХХ ст.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 14
Держава і право УРСР у перші повоєнні роки
та доби «відлиги» (1946–1964 рр.)

1. Соціально-економічний лад в Україні в перші повоєнні роки.
2. Проведення XX з'їзду КПРС, його особливості та наслідки.
3. Органи державної влади в УРСР у перші повоєнні роки.
4. Приєднання Кримського півострова до складу УРСР.
5. Зміни в системі правоохоронних органів УРСР.
6. Основні риси права УРСР доби «відлиги».
7. Судові та правоохоронні органи УРСР.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 15
Держава і право України з 1991 р. до сучасного етапу

1. Проголошення незалежної України та прийняття Закону «Про громадянство України» 1993 р.
2. Розробка та прийняття Конституції України 1996 р., її характеристика.
3. Характерні риси права в Україні початку XXI ст.
4. Розбудова судової системи України на початку XXI ст.
5. «Помаранчева» революція 2004 р, її причини та наслідки.
6. Революція гідності (листопад 2013-лютий 2014), її причини та наслідки.
7. Агресія Російської Федерації проти України. Тимчасова окупація Криму.
8. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 р. як новий етап агресії Російської Федерації проти України.

5. ТЕХНІЧНІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

Практичне заняття – це форма навчального заняття, на якій викладач організовує дискусію навколо визначених у плані тем, до яких здобувачі готують тези виступів на підставі індивідуально зібраних матеріалів. Для підготовки до практичних занять з вивчення дисципліни «Історія держави і права України» здобувач вищої освіти повинен витратити біля 50 годин протягом семестру, відведених на самостійну роботу для виконання такого різновиду роботи. До кожної теми у плані встановлені конкретні питання та пропонується відповідна наукова література. На практичному занятті здобувачі вищої освіти перевіряють, поглиблюють та закріплюють знання з дисципліни, аналізують історико-правові документи, оволодівають основами публічних виступів та ін. Заняття такого роду сприяють розвиткові творчої самостійності здобувачів, поглиблюють їх інтерес до науки і наукових досліджень, виховують педагогічний такт, розвивають культуру мови, культуру участі в дискусії.

Починається практичне заняття із вступного слова викладача, у якому озвучується тема заняття, звертається увага на вузлові проблеми для обговорення, вказується порядок проведення заняття. У свою чергу, здобувачі на початку заняття оголошують про наявність у них візуальних матеріалів та повідомляють про технічні потреби для своєї доповіді (у разі такої потреби). Зазвичай практичне заняття відбувається в усній формі, але варіанти подання зібраного здобувачем матеріалу може бути різним. Здобувачі, у визначеній викладачем послідовності, виступають із доповідями, які вони готували у формі вільного повідомлення, реферату, або повідомлення з презентацією. Після оголошення доповідачем висновків, викладач, у разі потреби, ставить питання та виправляє помилки у доповіді. Після цього присутні учасники практичного заняття мають право додати інформацію до наведених матеріалів, задати питання доповідачу, обговорити дискусійні аспекти в коректній формі.

У випадку проведення практичного заняття дистанційно, усі його учасники повинні бути ідентифіковані і працювати з включе-

ними камерами. На практичному занятті не можуть бути присутніми сторонні особи без відома учасників навчального процесу.

На занятті викладач може провести опитування здобувачів за допомогою тестів, які повинні відповідати темі практичного заняття, у письмовій формі, або за допомогою комп'ютерної програми.

Наприкінці заняття викладач робить загальний підсумок до теми, нагадує завдання, надає рекомендації та пояснення щодо необхідної літератури і вписує до журналу отримані здобувачами оцінки.

6. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З ПІДГОТОВКИ ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

Готуючись до практичного заняття здобувач зобов'язаний розглянути усі питання з плану. Зібрані матеріали можна записати до індивідуального конспекту, або розкрити питання у формі реферату.

Однією з умов, що забезпечують успіх практичного заняття є сукупність певних конкретних вимог до виступів, доповідей, рефератів здобувачів. Ці вимоги є досить чіткими, але водночас вони не є настільки регламентованими, щоб сковувати творчу думку здобувача. Перелік вимог до усного виступу здобувача приблизно такий:

- відповідність доповіді до обраного питання з плану;
- доповідь повинна бути логічною і збудованою за допомогою застосування трьох складових: вступу, основного змісту та висновків;
- розкриття питання повинно здійснюватися з використанням важливих принципів та методів пізнання історико-правових явищ, наприклад об'єктивності, плюралізму та науковості;
- матеріали доповіді повинні подаватись у логічній та хронологічній послідовності;
- для кращої аргументації матеріалів доповіді бажано застосовувати візуальні матеріали в узгодженій наперед з викладачем формі;
- висновки повинні бути короткими і науково обґрунтованими.

Здобувач вищої освіти самостійно готується до роботи на практичному занятті, але у разі потреби (наприклад, через особливі потреби чи інші обставини) він може звернутися по допомогу до викладача. Мовчати про проблеми, що виникли у процесі підготовки до практичного заняття не можна. Отже, у разі потреби, здобувач може звернутися до викладача індивідуально, через старосту групи, чи написати листа на електронну пошту кафедри.

Підготовка доповідей з презентацій – це вид самостійної роботи здобувачів зі створення наочних інформаційних блоків, виконаних за допомогою мультимедійної комп'ютерної програми

PowerPoint, або в інший спосіб, узгоджений з викладачем. Цей вид роботи вимагає координації навичок здобувача з пошуку, систематизації та обробки інформації. При її оформленні не рекомендується перевантажувати слайд текстовою інформацією та використовувати блоки суцільного тексту. Слід пам'ятати, що презентація повинна лише ілюструвати доповідь, а не замінити її.

На практичному занятті здобувач повинен поважати різні точки зору, що можуть виникати під час обговорення та бути коректним у свої висловлюваннях.

7. САМОСТІЙНА РОБОТА ЗДОБУВАЧІВ

7.1. ЗАГАЛЬНІ НАПРЯМКИ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ

До самостійної роботи здобувача стосовно вивчення дисципліни «Історія держави і права України» включаються наступні завдання:

- Обов'язкове знайомство з науковою літературою відповідно зазначених у програмі тем;
- Внесення до конспекту розгорнутого плану відповіді на встановлені питання до кожного практичного заняття, згідно програми дисципліни.
- Обов'язкове конспектування матеріалів до тем, винесених на самостійний розгляд здобувачів, згідно тематичного плану дисципліни;
- Ознайомлення з відповідними матеріалами хрестоматії з історії держави і права України.
- Консультації з викладачем протягом семестру.
- Пошукова робота з інтернет-ресурсами.
- Підготовка до міжсеместрового контролю.
- Робота над проектом курсової роботи
- Робота над індивідуальним науковим завданням.
- Підготовка до екзамену.

7.2. ОБСЯГ НАВАНТАЖЕННЯ ЗДОБУВАЧА ДО ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

№	Назва типу самостійної роботи студента	Загальна кількість годин	
		Д/Ф на 17 тем	З/Ф на 17 тем
1	Обов'язкове знайомство з науковою літературою відповідно зазначених у програмі тем	14	20
2	Внесення до конспекту розгорнутого плану відповіді на встановлені питання до кожного практичного заняття, згідно програми курсу	14	20
3	Обов'язкове конспектування матеріалів до тем, винесених на самостійний розгляд здобувачів, згідно тематичного плану дисципліни	12	20
4	Ознайомлення з відповідними матеріалами хрестоматії з історії держави і права України	5	15
5	Консультації з викладачем протягом семестру	1	1
6	Пошукова робота з Інтернет ресурсами	2	9
7	Підготовка до між семестрового контролю	2	0
8	Робота над індивідуальним науковим завданням	10	10
9	Підготовка до екзамену	4	5
	Разом	64	100

7.3. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ ЗДОБУВАЧЕМ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ДО ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Самостійна робота здобувача – це форма організації навчального процесу, при якій заплановані завдання виконуються ним під методичним керівництвом викладача, але без його безпосередньої

участі. Відповідно до п. 3.10.1 Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах, затвердженого наказом МОН України від 02.06.1993 р., самостійна робота здобувача є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Навчальний час, відведений для самостійної роботи здобувача, визначається навчальним планом і становить не більше 2/3 загального обсягу навчального часу, відведеного для вивчення конкретної дисципліни. Її зміст та форми мають типову, але не універсальну структуру для вивчення різних дисциплін. Це, передусім, пов'язано зі специфікою навчальної дисципліни, її обсягом, складністю, метою та низкою інших факторів. Зміст самостійної роботи полягає в науково обґрунтованій системі дидактично та методично оформленого навчального матеріалу і визначається з урахуванням структурно-логічної схеми підготовки фахівців, яку відображено в освітньо-професійній програмі та робочій програмі. Зміст самостійної роботи здобувача з ІДПУ визначається робочою програмою навчальної дисципліни, методичними матеріалами, завданнями та вказівками викладача.

Більша частина роботи здобувача такого роду пов'язана з його ознайомленням зі спеціальною літературою. Традиційно, здобувач знайомиться з рекомендованою в робочій програмі науковою літературою, яку він бере в бібліотеці чи в Інтернет ресурсах. Прочитані матеріали він акумулює у власному конспекті у вигляді коментарів та нотаток згідно визначених у програмі тем і завдань. Конспект із виконаними завданнями подається викладачу на перевірку у встановлений ним час. Велике значення у самостійній роботі здобувача відводиться вивченню нормативно-правового матеріалу з різних періодів.

Базова самостійна робота забезпечує підготовку здобувача до аудиторних занять і контрольних заходів з ІДПУ. Результати цієї підготовки виявляються в активності здобувача на практичних за-

няттях, при виконанні ним тестових завдань й інших видів робіт. Додаткова самостійна робота спрямована на поглиблення і закріплення знань здобувача, розвиток аналітичних навичок з проблематики навчальної дисципліни. Загальний підсумок самостійної роботи з вивчення дисципліни здобувач демонструє під час складення екзамену.

7.4. САМОСТІЙНА РОБОТА ЗДОБУВАЧІВ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Одним із актуальних завдань при вивченні дисципліни «Історія держави і права України» є формування у здобувачів здатності удосконалювати і розвивати практичні уміння з оволодіння новими інформаційними технологіями і за їх допомогою самостійно здобувати необхідні знання.

Налагодити ефективну самостійну роботу здобувачів з використанням інноваційних технічних засобів дозволяє, зокрема, інтернет, який сприяє:

- стимулюванню пізнавальної діяльності здобувачів,
- успішному засвоєнню ними програм навчальних дисциплін,
- розширенню інформаційного простору,
- виробленню навичок користування сучасними інноваційними розробками.

Поширення інноваційних технологій в освітній галузі стало об'єктивною закономірністю, зумовленою новою філософією освіти. Інновації варто розглядати як ефективні та результативні нововведення у змісті, методах, засобах і формах навчання та виховання особистості, в управлінні системою освіти, в організації освітнього процесу, у структурі закладів освіти.

Отже, у процесі вивчення ІДПУ здобувачі можуть практикувати наступні форми самостійної роботи за допомогою інформаційних технологій:

1) пошук інформації в мережі – користування базами даних, інформаційно-пошуковими та інформаційно-довідковими системами, автоматизованими бібліотечними системами, електронними журналами тощо (перелік електронних бібліотек див. у розділі «Інформаційні ресурси»);

2) організація діалогу в мережі – використання електронної пошти (за її допомогою можна, наприклад, влаштувати віртуальні дискусії), користування графічними редакторами синхронних і відстрокованих телеконференцій, користування платформою ZOOM для проведення консультацій та ін.;

3) створення тематичних вебсторінок – використання html-редакторів і графічних редакторів.

Одним з важливих елементів самостійної роботи здобувачів є використання відео матеріалів. Робота з ними урізноманітнює види діяльності здобувачів, підвищує рівень мотивації вивчення ІДПУ. Обраний відеоматеріал має відповідати темам, що вивчаються згідно з програмою. Фільми та інші візуальні матеріали добираються з урахуванням тем курсу.

На особливу увагу заслуговує проведення самостійної роботи серед здобувачів з особливими потребами. Ця робота проводиться відповідно до реалізації принципів диференційованого, індивідуального підходу до кожного здобувача, що зумовлюється узгодженням між рівнем складності навчального завдання та психофізичними можливостями здобувачів.

7.5. ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧА

Тема 1

Предмет завдання та методи дослідження дисципліни «Історія держави і права України». Витоки української державності

До цієї теми здобувач повинен:

1. Ознайомитись з відповідними матеріалами підручника *Ти-щук Б. Й., Бойко І. Й.* Історія держави і права України: акад. курс: підручник. Київ: Ін Юре, 2015. 808 с. та інших джерел.

2. Виписати до конспекту відповіді на наступні питання:

- а) предмет та періодизація дисципліни «Історія держави і права України»;
- б) методи та принципи пізнання історико-правових явищ;
- в) завдання та особливості курсу на сучасному етапі;
- г) теорії про походження державності у східних слов'ян.

Тема 2

Держава і право Київської Русі

До цієї теми здобувач повинен:

1. Ознайомитись з відповідними матеріалами підручника *Тищик Б. Й., Бойко І. Й.* Історія держави і права України: акад. курс: підручник. К.: «Ін Юре», 2015. 808 с. та інших джерел.
2. Виписати до конспекту відповіді на наступні питання:
 - а) теорії походження держави у східних слов'ян;
 - б) державні реформи Володимира Великого та їх характеристика;
 - в) Руська Правда – письмовий збір законів Київської Русі: причини розробки, її редакції та характеристика;
 - г) джерела церковного права Київській Русі.
3. Ознайомитись з Короткою та Просторовою редакціями Руської Правди та церковними уставами Володимира Великого та Ярослава Мудрого.
4. Ознайомитись з відповідними матеріалами Хрестоматії з історії держави і права України: у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. К., 2000. Т. 1.

Тема 3

Феодальна роздробленість Київської Русі.

Утворення та розвиток Галицько-Волинської держави

До цієї теми здобувач повинен:

1. Ознайомитись з відповідними матеріалами підручника *Тищик Б. Й., Бойко І. Й.* Історія держави і права України: акад. курс: підручник. К.: «Ін Юре», 2015. 808 с. та інших джерел.
2. Виписати до конспекту відповіді на наступні питання:
 - а) причини та наслідки феодальної роздробленості Київської Русі;
 - б) боротьба Данила Галицького за збереження Галицько-Волинської держави;
 - в) органи влади та управління Галицько-Волинської держави;
 - г) джерела права Галицько-Волинського князівства (держави).
3. Ознайомитись з відповідними матеріалами Хрестоматії з історії держави і права України: у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. К., 2000. Т. 1.

Тема 4

Входження українських земель до складу Литовського князівства та їх правове становище

До цієї теми здобувач повинен:

1. Ознайомитись з відповідними матеріалами підручника *Тицик Б. Й., Бойко І. Й.* Історія держави і права України: акад. курс: підручник. К.: «Ін Юре», 2015. 808 с. та інших джерел.

2. Виписати до конспекту відповіді на наступні питання:

- а) захоплення українських земель іноземними державами у XIV ст. та їх правовий статус;
- б) характеристика суспільного ладу Великого князівства Литовського;
- в) Віленсько-Радомська унія: причини її укладення та політико-правові наслідки.

3. Ознайомитись з відповідними матеріалами Хрестоматії з історії держави і права України: у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. К., 2000. Т. 1.

Тема 5

Характеристика права на українських землях кінця XIV – серед. XVI ст. та його кодифікація у Великому князівстві Литовському

До цієї теми здобувач повинен:

1. Ознайомитись з відповідними матеріалами підручника *Тицик Б. Й., Бойко І. Й.* Історія держави і права України: акад. курс: підручник. К.: «Ін Юре», 2015. 808 с.; з *Бойко І. Й.* Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX–XX ст.): Навч. пос. для студентів вищ. навч. закладів. Л.: Вид. центр Львівського нац. ун., 2013. 904 с. та інших джерел.

2. Виписати до конспекту відповіді на наступні питання:

- а) судєбник Казимира IV, його структура і характеристика;
- б) характеристика та значення Нешавського та Цереквінського статутів;
- в) класифікація привілеїв та їхня характеристика у Великому князівстві Литовському;
- г) характеристика Статуту ВКЛ 1529 р.

3. Ознайомитись з відповідними матеріалами Хрестоматії з історії держави і права України: у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. К., 2000. Т. 1.

Тема 6

Правове становище українських земель у складі Речі Посполитої

До цієї теми здобувач повинен:

1. Ознайомитись з відповідними матеріалами підручника *Тищик Б. Й., Бойко І. Й.* Історія держави і права України: акад. курс: підручник. К.: «Ін Юре», 2015. 808 с. та інших джерел.
2. Виписати до конспекту відповіді на наступні питання:
 - а) Устава на волюки, її характеристика та значення;
 - б) причини та наслідки підписання Люблінської унії; в) органи влади та управління Речі Посполитої;
 - г) артикули Генріха Валуа та «Pacta conventa», їх характеристика та значення;
 - д) причини і наслідки укладення Берестейської церковної унії.
3. Ознайомитись з відповідними матеріалами Хрестоматії з історії держави і права України: у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. К., 2000. Т. 1.

Тема 7

Право на українських землях кінця XVI – перш. полов. XVII ст.

До цієї теми здобувач повинен:

1. Ознайомитись з відповідними матеріалами підручника *Тищик Б. Й., Бойко І. Й.* Історія держави і права України: акад. курс: підручник. К.: «Ін Юре», 2015. 808 с.; Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX–XX ст.): Навч. пос. для студентів вищ. навч. закладів. Л.: Вид. центр Львівського нац. ун-ту, 2013. 904 с. та з матеріалами Статутів ВКЛ 1529, 1566, 1588 рр. та інших джерел.
2. Виписати до конспекту відповіді на наступні питання:
 - а) особливості кодифікації права середини XVI ст. та причини підготовки II Статуту ВКЛ 1566 р.;
 - б) характеристика кримінального та цивільного права за Статутами ВКЛ;
 - в) навести та пояснити поняття злочину та їх класифікацію за Статутами ВКЛ;
 - г) пояснити особливості зародження та розвитку козацького звичаєвого права;

д) церковне право.

3. Ознайомитись з відповідними матеріалами Хрестоматії з історії держави і права України: у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. К., 2000. Т. 1.

Тема 8

Розвиток українського козацтва, його організація та боротьба за права українського народу (XV ст.– 1657 р.)

До цієї теми здобувач повинен:

1. Ознайомитись з відповідними матеріалами підручника *Тищик Б. Й., Бойко І. Й.* Історія держави і права України: акад. курс: підручник. К.: «Ін Юре», 2015. 808 с. та інших джерел..

2. Виписати до конспекту відповіді на наступні питання:

- а) Теорії виникнення українського козацтва та особливості тлумачення етимології терміну «козак»;
- б) початкова організація козацтва;
- в) організація Запорізької Січі: причини і наслідки;

3. Ознайомитись з відповідними матеріалами Хрестоматії з історії держави і права України. у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. К., 2000. Т. 1.

Тема 9

Боротьба України-Гетьманщини за збереження своєї політичної автономії (друга полов. XVII – перша полов. XVIII ст.)

До цієї теми здобувач повинен:

1. Ознайомитись з відповідними матеріалами підручника *Тищик Б. Й., Бойко І. Й.* Історія держави і права України: акад. курс: підручник. К.: «Ін Юре», 2015. 808 с. та інших джерел.

2. Виписати до конспекту відповіді на наступні питання;

- а) укладення Гадяцького договору 1658 р., його аналіз і значення;
- б) державна програма Ю. Хмельницького та її оцінка на матеріалах «Жердівських» і «Переяславських» статей;
- в) «Батурицькі» (1664) і «Московські» (1665) статті І. Брюховецького, їх зміст і наслідки;

3. Ознайомитись з відповідними матеріалами Хрестоматії з історії держави і права України: у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. К., 2000. Т. 1.

Тема 10

Суспільно-політичний лад і прав на українських землях під іноземною зверхністю

До цієї теми здобувач повинен:

1. Ознайомитись з відповідними матеріалами підручника *Тищик Б. Й., Бойко І. Й.* Історія держави і права України: акад. курс: підручник. К.: «Ін Юре», 2015. 808 с.; Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.): Навч. пос. для студентів вищ. навч. закл. Л.: Вид. центр Львівського нац. ун., 2013. 904 с. та інших джерел.
2. Виписати до конспекту відповіді на наступні питання:
 - а) характеристика суспільного ладу в Україні ХІХ – початку ХХ ст.;
 - б) судова система та судочинство в Україні ХІХ – початку ХХ ст.;
 - в) характеристика права в Україні ХІХ – початку ХХ ст.;
 - г) державний лад та органи управління в західноукраїнських землях;
 - д) суд і судочинство на західноукраїнських землях ХVІІІ – початку ХХ ст.
 - е) характеристика джерел права в західноукраїнських землях наприкінці ХVІІІ – початку ХХ ст. та їхні особливості;
3. Ознайомитись з відповідними матеріалами Хрестоматії з історії держави і права України: у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. К., 2000. Т. 1.

Тема 11

Держава і право УНР та Української Держави (березень 1917–1918 рр.)

До цієї теми здобувач повинен:

1. Ознайомитись з відповідними матеріалами підручника *Тищик Б. Й., Бойко І. Й.* Історія держави і права України: акад. курс: підручник. К.: «Ін Юре», 2015. 808 с.; Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.): Навч. пос. для студентів вищ. навч. закладів. Л.: Вид. центр Львівського нац. ун-ту, 2013. 904 с. та інших джерел.
2. Виписати до конспекту відповіді на наступні питання:

- а) утворення Української Центральної Ради: її структура та компетенція;
 - б) Третій універсал УЦ Ради: його аналіз і значення;
 - в) проголошення УНР: причини і наслідки;
 - г) перші конституційні акти П. Скоропадського: Грамота до всього українського народу та Тимчасові закони Української Держави: їх характеристика і значення;
 - д) органи державної влади та управління Української Держави;
 - е) судова система та судочинство Української Держави;
3. Ознайомитись з відповідними матеріалами Хрестоматії з історії держави і права України.: у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. К., 2000. Т. 2.

Тема 12

Держава і право ЗУНР та УНР доби Директорії

До цієї теми здобувач повинен:

1. Ознайомитись з відповідними матеріалами підручника *Тищик Б. Й., Бойко І. Й.* Історія держави і права України: акад. курс: підручник. К.: «Ін Юре», 2015. 808 с.; Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.): Навч. пос. для студентів вищ. навч. закладів. Л.: Вид. центр Львівського нац. ун-ту, 2013. 904 с. та інших джерел.
2. Виписати до конспекту відповіді на наступні питання:
 - а) розпад Австро-Угорщини і проголошення ЗУНР;
 - б) організація, структура та функції державного апарату ЗУНР.
 - в) органи місцевого управління ЗУНР (ЗОУНР);
 - г) встановлення влади Директорії. Універсал Директорії «другої» УНР;
 - д) органи державної влади УНР доби Директорії;
 - е) акт Злуки УНР та ЗУНР;
3. Ознайомитись з відповідними матеріалами Хрестоматії з історії держави і права України: у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. К., 2000. Т. 2.

Тема 13

Становлення радянської державності в Україні (1917–1929 рр.). Особливості здійснення нової економічної політики на території УСРР

До цієї теми здобувач повинен:

1. Ознайомитись з відповідними матеріалами підручника *Тищик Б. Й., Бойко І. Й.* Історія держави і права України: акад. курс: підручник. К.: «Ін Юре», 2015. 808 с. та інших джерел.
2. Виписати до конспекту відповіді на наступні питання:
 - а) утворення УСРР та прийняття Конституції УСРР 1919 р.;
 - б) система органів влади УСРР за Конституцією 1919 р.;
 - в) законодавча діяльність УСРР у перші роки радянської влади;
 - г) причини впровадження нової економічної політики
3. Ознайомитись з відповідними матеріалами Хрестоматії з історії держави і права України: у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. К., 2000. Т. 2.

Тема 14

Держава і право Радянської України (1930–1945 рр.); приєднання Західної України до складу УРСР

До цієї теми здобувач повинен:

1. Ознайомитись з відповідними матеріалами підручника *Тищик Б. Й., Бойко І. Й.* Історія держави і права України: акад. курс: підручник. К.: «Ін Юре», 2015. 808 с.; Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.): Навч. пос. для студентів вищ. навч. закладів. Л.: Вид. центр Львівського нац. ун., 2013. 904 с. та інших джерел.
2. Виписати до конспекту відповіді на наступні питання:
 - а) розробка, прийняття та принципи Конституції УРСР 1937 р.;
 - б) система органів державної влади та управління УРСР, їх компетенція за Конституцією 1937 р.
 - в) правоохоронні органи і посилення ролі позасудових репресивних органів;
3. Ознайомитись з відповідними матеріалами Хрестоматії з історії держави і права України: у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. К., 2000. Т. 2.

Тема 15

Держава і право УРСР у перші повоєнні роки та доби відлиги (1946–1964 рр.)

До цієї теми здобувач повинен:

1. Ознайомитись з відповідними матеріалами підручника *Тищик Б. Й., Бойко І. Й.* Історія держави і права України: акад. курс: підручник. К.: «Ін Юре», 2015. 808 с. та інших джерел.

2. Виписати до конспекту відповіді на наступні питання:

- а) посилення кризових явищ в УРСР у 1946–1947 р.;
- б) Жданівські «ідеологічні чистки» в Україні;
- в) операція «Вісла», її сутність та наслідки;
- г) проведення XX з'їзду КПРС, його особливості наслідки;
- д) органи державної влади в УРСР у перші повоєнні роки;
- е) загальна характеристика кримінального та кримінально виправного права УРСР зазначеного періоду;
- є) загальна характеристика цивільного та трудового права УРСР зазначеного періоду.

3. Ознайомитись з відповідними матеріалами Хрестоматії з історії держави і права України: у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. К., 2000. Т. 2.

Тема 16

Держава і право УРСР середини 1960-х – 1990 р.

До цієї теми здобувач повинен:

1. Ознайомитись з відповідними матеріалами підручника *Тищик Б. Й., Бойко І. Й.* Історія держави і права України: акад. курс: підручник. К.: «Ін Юре», 2015. 808 с.; Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.): Навч. пос. для студентів вищ. навч. закладів. Л.: Вид. центр Львівського нац. ун., 2013. 904 с. та інших джерел.

2. Виписати до конспекту відповіді на наступні питання:

- а) причини згорання програми попередніх реформ у СРСР після 1964 р.;
- б) Конституція УРСР 1978 р., причини видання, її зміст та характеристика;
- в) державний лад УРСР та вищі органи влади та управління;

- г) причини розпаду СРСР та його наслідки;
 - д) проголошення Декларації про державний суверенітет України 1990 р.;
 - е) Акт проголошення незалежності України, його змістовна характеристика і значення.
3. Ознайомитись з матеріалами Хрестоматії з історії держави і права України: у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. К., 2000. Т. 2.

Тема 17

Держава і право України з 1991 р. до сучасного етапу

До цієї теми здобувач повинен:

1. Ознайомитись з відповідними матеріалами підручника *Ти-щук Б. Й., Бойко І. Й.* Історія держави і права України: акад. курс: підручник. К.: «Ін Юре», 2015. 808 с. та інших джерел.
2. Виписати до конспекту відповіді на наступні питання:
 - а) зміни у законодавстві незалежної України;
 - б) реформування органів влади та управління в Україні у 90-х роках ХХ ст.;
 - в) Конституція України 28 червня 1996 р. та її характеристика.
 - г) Помаранчева революція: її причини та наслідки для України.

8. ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАУКОВО-ДОСЛІДНЕ ЗАВДАННЯ

8.1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Індивідуальне науково-дослідне завдання (далі – ІНДЗ) – це завершена теоретична або практична робота в межах силабусу навчальної дисципліни, яка виконується на основі знань, умінь і навичок, отриманих у процесі лекційних, практичних занять, охоплює декілька тем або зміст навчальної дисципліни у цілому.

ІНДЗ фактично є індивідуальним завданням навчального, науково-дослідного, творчого характеру, яке виконується з метою удосконалення, поглиблення і узагальнення професійних компетентностей, одержаних здобувачем упродовж навчання та може мати міждисциплінарний характер.

ІНДЗ виконують на основі поглибленого вивчення наукових літературних джерел, узагальнення інноваційного досвіду українських й іноземних учених та фахівців з обраної проблематики, а також результатів активного вивчення конкретної проблематики навчальної дисципліни.

Метою ІНДЗ – є виявлення вміння здобувача самостійно виконувати наукове дослідження з обраної проблематики, демонструвати набуті під час навчання професійні компетентності в науково-дослідній діяльності. Робота має засвідчити рівень оволодіння здобувачем матеріалами дисципліни та продемонструвати:

- ступінь оволодіння теоретичними знаннями у сфері історії держави і права України;
- уміння узагальнювати та аналізувати наукові джерела і фактичні дані;
- здатність працювати з нормативно-правовими актами;
- уміння творчо використовувати сучасні методи дослідження історико-правових явищ та сучасні інформаційні технології;
- здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної об-

ласті, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства;

- здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу;
- здатність аналізувати ретроспективи розвитку правових явищ та процесів у контексті їх впливу на сучасну правову систему.

ІНДЗ – це творча робота, яка має бути актуальною, виконана відповідно до сучасних досягнень науки, вдало поєднувати елементи теоретичних досліджень та власних поглядів здобувача, відповідати науковим сучасним дослідженням у галузі історії юриспруденції та відображати:

- системний теоретичний аналіз предмета дослідження;
- результати особистого аналізу обраної теми;
- оригінальні особисті результати;
- науково та об'єктивно обґрунтовані висновки до теми дослідження.

Результати ІНДЗ мають бути належно оформленими (у вигляді надрукованої роботи або в електронній формі для презентації).

ІНДЗ має виконуватися із застосуванням загальних засад та правил наукової етики та академічної доброчесності.

При виконанні роботи здобувач зобов'язаний:

- з повагою ставитися до авторських прав інших осіб, дослідження яких він використовує при виконанні роботи;
- коректно застосовувати інформацію з інших джерел шляхом здійснення належного цитування;
- не допускати проявів академічної недоброчесності (академічний плагіат, фабрикація, фальсифікація тощо).

ІНДЗ може виконуватись у формі:

- написання здобувачем протягом навчального семестру наукових тез або реферату за темою, яку він обирає з переліку затверджених у програмі курсу або з переліку тем наукового гуртка з історії держави і права;
- вивчення та аналізу навчальної, навчально-методичної літератури з поданням відповідної презентації та таблиць;
- складання конспектів практичних занять з дисципліни із залученням наукових праць з «Історії держави і права України»;

- огляду дисертаційних досліджень з обраної теми з поданням презентації по підсумках проведеного аналізу;
- підготовки до наукового семінару чи круглого столу відповідно до обраної теми з поданням тез доповіді або текстом повідомлення;
- підготовки повідомлень, доповідей та презентацій за результатами наукових досліджень під час роботи наукового гуртка;
- підготовки і публікації тез доповідей, наукових статей;
- участі в науково-дослідній роботі кафедри, наприклад через збирання візуальних матеріалів до вивчення Історії держави і права України.

Спеціальність	Форми апробації індивідуального науково-дослідного завдання
081 Право	Участь в обговореннях (дискусіях) на наукових семінарах
	Участь у круглих столах
	Презентації матеріалів на практичних заняттях
	Виступи на наукових і науково-практичних конференціях
	Виступи на засіданнях наукового студентського гуртка
	Подання розгорнутого конспекту
	Подання альбому з візуальними матеріалами
	Видання наукових публікацій

8.2. ТЕМИ ЗАВДАНЬ

1. Норманська теорія походження державності у східних слов'ян.
2. Автохтонна теорія походження державності у східних слов'ян.
3. Утворення ранньофеодальної держави – Київська Русь.
4. Характеристика суспільного ладу Київської Русі.
5. Джерела права Київської Русі та їхня характеристика.

6. Руська Правда, її редакції та характеристика.
7. Поняття злочину за Руською Правдою, класифікація злочинів.
8. Різновиди покарань за Руською Правдою та Церковними уставами Київської Русі.
9. Устав Володимира Мономаха 1113 р.
10. Джерела церковного права в Київській Русі: їх класифікація і значення.
11. Причини та наслідки феодальної роздробленості Київської Русі.
12. Характеристика державного ладу Галицько-Волинської держави.
13. Джерела права Галицько-Волинської держави та їх загальна характеристика.
14. Українські землі в складі Великого князівства Литовського та їх правове становище.
15. Кревська унія 1385 р. та її наслідки для українських земель у складі Великого князівства Литовського.
16. Правове становище селян на українських землях XIV – середини XVI ст.
17. Правове становище феодалів на українських землях XIV – середини XVI ст.
18. Судебник Казимира IV Ягеллончика 1468 р.: причини прийняття та його характеристика.
19. Берестейська церковна унія та особливості її ратифікації.
20. Великокнязівський суд та його форми у Великому князівстві Литовському.
21. Суд і судочинство в українських містах на магдебурзькому праві.
22. Судова реформа 1564–1566 рр.: причини проведення, її суть і значення.
23. Загальноземські привілеї та їх характеристика.
24. Магдебурзьке та Хелмське право та особливості їх застосування в українських землях.
25. Статут Великого князівства Литовського 1529 р., його характеристика і значення.

26. Статут Великого князівства Литовського 1566 р., його характеристика і значення.
27. Статут Великого князівства Литовського 1588 р., його характеристика і значення.
28. Поняття злочину згідно Статутів Великого князівства Литовського.
29. Характеристика і типологія міст в українських землях та правове становище міського населення XIV – першої половини XVI ст.
30. Люблінська унія 1569 р., її зміст та значення.
31. Правове становище українських земель у складі Речі Посполитої.
32. Артикули Генріха Валуа 1573 р.
33. «Устава на волоки»: її зміст та значення.
34. Характеристика органів влади та управління на українських землях Речі Посполитої.
35. Характеристика суспільного ладу на українських землях Речі Посполитої.
36. Теорії виникнення козацтва на українських землях.
37. Запорізька Січ, її структура і значення.
38. Створення реєстрового козацтва та його правове становище.
39. «Ординація про козаків» 1638 р.: її характеристика і наслідки для правового становища реєстрового козацтва.
40. Причини і передумови Визвольної війни українського народу 1648–1657 рр.
41. Зборівський мирний договір, його зміст і значення.
42. Відродження української державності в роки Визвольної війни 1648–1657 рр.
43. Білоцерківський договір 1651 р., причини прийняття, його зміст і наслідки.
44. Березневі статті 1654 р., їх характеристика та значення.
45. Органи влади України-Гетьманщини.
46. Перша Малоросійська колегія її компетенція і значення.
47. Друга Малоросійська колегія, її компетенція і значення.
48. Причини і характер урізання політичної автономії України-Гетьманщини московськими правителями.

49. «Переяславські» гетьманські статті: їхня характеристика та наслідки.
50. «Московські» гетьманські статті, причини появи, їх характеристика та наслідки.
51. «Пакти і конституції Війська Запорізького» 1710 р.: загальна характеристика і значення.
52. Кодифікація права в Україні-Гетьманщині в XVIII ст.
53. Основні риси цивільного права в Україні в XVIII ст.
54. Основні риси кримінального права в Україні у XVIII ст.
55. Утворення Української Центральної Ради, її склад та діяльність.
56. I Універсал УЦ Ради.
57. Генеральний Секретаріат України: утворення, його склад та компетенція.
58. II Універсал УЦ Ради: його загальна характеристика і значення.
59. Утворення Української Народної Республіки.
60. III Універсал УЦ Ради.
61. IV Універсал УЦ Ради.
62. Конституція УНР 1918 року та її загальна характеристика.
63. Судова система УНР.
64. Брестська мирна угода: її зміст і значення.
65. Законодавча діяльність УЦ Ради.
66. Земельна реформа в УНР.
67. Закон УЦ Ради «Про національно-персональну автономію» від 9 січня 1918 р.
68. Закон УЦ Ради «Про національну символіку» 12 березня 1918 р.
69. Причини падіння УНР.
70. «Грамота до всього українського народу» 29 квітня 1918 р.: її зміст та характеристика.
71. Закони про тимчасовий державний устрій Української Держави 29 квітня 1918 р. та їх загальна характеристика.
72. Центральні органи влади в Українській Державі за П. Скоропадського.
73. Декларація Української Директорії від 26 грудня 1918 р.

74. Універсал Трудового конгресу 23 січня 1919 р.: загальна характеристика і значення.
75. Органи влади і управління в УНР за Директорії.
76. Загальна характеристика законодавчої діяльності Директорії.
77. Причини поразки українських державницьких змагань 1917–1921 рр.
78. Варшавський та Ризький договори: їх зміст і значення.
79. Утворення ЗУНР.
80. Органи влади і управління ЗУНР.
81. Законодавча діяльність ЗУНР.
82. Акт Злуки від 22 січня 1919 р., його зміст та історичне значення.
83. Падіння ЗУНР: причини та наслідки.
84. Система органів влади та управління УСРР.
85. Конституція УСРР 1919 року, її характеристика і значення.
86. Утворення радянської судової системи в Україні (1917–1921).
87. Утворення надзвичайних органів влади в Україні (1917–1920).
88. Становлення радянського права в Україні (1917–1920).
89. Нова економічна політика в УСРР, причини її запровадження та наслідки.
90. Судова реформа 1922 року в УСРР.
91. Утворення радянської прокуратури в УСРР.
92. Утворення радянської адвокатури в УСРР.
93. Система органів влади і управління УСРР після утворення СРСР.
94. Конституція УСРР 1929 року, її характеристика і значення.
95. Причини кодифікації радянського права в УСРР у 20-х роках.
96. Кодифікація радянського цивільного права в 20-і роки.
97. Кодифікація радянського кримінального права в 20-і роки.
98. Кодифікація радянського сімейного права в 20-і роки.
99. Кодифікація радянського трудового права в 20-і роки.
100. Програма розкуркулення в УСРР, її мета і наслідки.

101. Зміни в державному ладі УСРР в першій половині 30-х років
102. Судова система УСРР в першій половині 30-х років ХХ ст.
103. Формування надзвичайних каральних органів влади в УСРР у 30-х роках ХХ ст.
104. Конституція УРСР 1937 року, її загальна характеристика і значення.
105. Органи влади та управління УРСР за Конституцією 1937 р.
106. Судова система УРСР за Конституцією 1937 р.
107. Правове становище західноукраїнських земель у 20–30-і роки.
108. Приєднання Західної України до УРСР.
109. Соціально-економічні і політичні наслідки колективізації в Україні у 30-х роках ХХ ст.
110. Пакт Молотова-Ріббентропа: його характеристика і наслідки.
111. Зміни в органах влади та управління УРСР в роки Другої світової війни.
112. Органи управління окупаційного режиму в Україні.
113. Зміни в радянському праві в роки Другої світової війни.
114. Приєднання Закарпатської України до складу УРСР.
115. Передача Криму УРСР: причини і наслідки.
116. Органи влади та управління УРСР в перші повоєнні роки.
117. Діяльність УРСР на міжнародній арені після Другої світової війни.
118. Зміни в законодавстві УРСР в перші повоєнні роки.
119. Причини та сутність політики «відлиги» в УРСР.
120. Зміни у правоохоронній системі УРСР доби «відлиги».
121. Кодифікація права в УРСР у 60-х роках.
122. Кодифікація кримінального права УРСР у 60-і роки.
123. Наростання кризових явищ в економіці і суспільно-політичному житті УРСР другої половини 60–80-і роки.
124. Конституція УРСР 1978 року, її характеристика і значення.
125. Органи влади УРСР за Конституцією УРСР 1978 року.
126. Судова система УРСР після прийняття Конституції УРСР 1978 р.
127. Причини запровадження політики «перебудови» в СРСР.

128. Демократизація суспільного та державного життя в УРСР у роки «перебудови».
129. Зміни в законодавстві УРСР у роки «перебудови».
130. Декларація про державний суверенітет України.
131. Проголошення Української незалежної держави.
132. Зміни в законодавстві України після проголошення незалежності.
133. Конституція України 1996 року, її загальна характеристика і значення.
134. Помаранчева революція, її причини та наслідки.

8.3. ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ЗАХИСТУ

Структура ІНДЗ:

- вступ, мета, завдання роботи та основні її положення;
- теоретичне обґрунтування – виклад базових теоретичних положень, законів, принципів, алгоритмів тощо, на основі яких виконується завдання;
- методи історико-правового дослідження зазначаються і коротко характеризуються;
- основні результати роботи подаються з вміщенням по тексту схем, малюнків, моделей, описів, систематизованої інформації та її аналізу;
- висновки;
- список використаних джерел.

Порядок подання та захист ІНДЗ:

1. Підготоване ІНДЗ у вигляді реферату подається з титульною сторінкою стандартного зразка і внутрішнім наповненням із зазначенням усіх позицій змісту завдання (обсяг не менше 10 сторінок А4, шрифт ТNR, кегль 14, 1,5 інтервали, поля: ліве – 25 мм; інші 20 мм) можливо з презентацією, але обов'язково з посиланнями на використані джерела.

2. Форма, зміст та обсяг ІНДЗ погоджується із викладачем дисципліни і подається на практичному занятті, або на засіданні наукового гуртка, під час проведення конференції або круглого столу.

3. Оцінка за ІНДЗ виставляється за результатами апробації викладачем до журналу.

9. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ–XX ст.): Навч. пос. для студентів вищ. навч. закладів. Л.: Вид. центр Львівського нац. ун-ту, 2013. 904 с.
2. Єрмолаєв В. М. Історія держави і права України: підручник. Х.: Право, 2021. 472 с.
3. Єфремова Н.В., Корнієнко І. В. Науково-педагогічна діяльність Миколи Розенталя в умовах політичних утисків і терору в СРСР. Юридичний вісник № 2/2023. Одеса: Гельветика. С. 193204. URL: <http://yurvisnyk.in.ua>
4. Єфремова Н.В., Корнієнко І. В. Проблеми відродження юридичної освіти в Одесі у 1944–1953 роках. Sectoral research XXI: characteristics and features: Collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the V International Scientific and Theoretical Conference, February 3, 2023. Chicago, USA: European Scientific Platform. P. 92–95 (243 p.) ULR: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/issue/view/03.02.2023>
5. Єфремова Н. В. Особливості організації правозахисного руху з питань захисту прав людини в УРСР на Міжнародній конференції в Тегерані 1968 року. Scientific Collection «InterConf+», 8(137): with the Proceedings of the 7th International Scientific and Practical Conference «Theory and Practice of Science: Key Aspects» Date of the Conference: December 19–20, 2022 Venue: Rome, Italy (correspondence participation) Number of reports: 49 Participants' countries: Ukraine, Greece, Georgia (Sakartvelo), Uzbekistan, Kazakhstan, Azerbaijan, Tajikistan. P. 186–204. Number of pages: 505. URL: <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.12.2022>
6. Єфремова Н. Брест-Литовський мирний договір та його роль у правовому регулюванні положення військовополонених на території Української Народної Республіки. Scientific Collection «InterConf», (136): with the Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference «Scientific Paradigm in the Context of Technologies and Society Development» Date of the Conference: December 16–18, 2022. Venue: Geneva, Switzerland

- (corresponde e participation) Number of reports: 84. Participants' countries: Ukraine, Georgia (Sakartvelo), China (PRC), Tajikistan, Azerbaijan, Uzbekistan, Kazakhstan, Armenia P. 256–262. URL: <https://www.interconf.top/archive.html>
7. Єфремова Н. В. Реформування законодавства про вибори в Австро-Угорщині на початку ХХ століття. Парламентаризм в Україні та країнах Європи: історико-правова ретроспектива і сучасність: Матеріали 14-тої Всеукраїнської наукової конференції / Наукові конференції історико-правової проблематики. Вип. 14 /Терлюк І.Я. (упорядкування)/ ІППО НУ «Львівська політехніка». Львів: Л-Прес, 2022. (219 с.) С. 31–36. (Львів, 2 грудня 2022 р.) [www.https://lpnu.ua/tpk/zbirnyku-materialiv-naukovykh-konferentsii-kafedry](https://lpnu.ua/tpk/zbirnyku-materialiv-naukovykh-konferentsii-kafedry) репозиторій НУ «Одеська юридична академія». URL: <https://lpnu.ua/tpk/zbirnyku-materialiv-naukovykh-konferentsii-kafedry>
 8. Єфремова Н. В., Корнієнко І. В. Історія української юриспруденції. Навчально-методичний посібник. Одеса: Юридична література, 2020. 112 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/14771>
 9. Єфремова Н. Права людини та громадянина у конституційних актах Української Народної Республіки. Юридичний вісник № 3/2021. Одеса: Гельветика. С. 7–14. URL: <http://yurvisnyk.in.ua>
 10. Єфремова Н. В., Корнієнко І. В., Долматов І. В., Остапенко Т. О. Історія держави і права України (ч. 1): навчально-методичний посібник. Одеса: Фенікс, 2015. 416 с.
 11. Єфремова Н. В., Долматов І. В., Мокін І. С., Горяга О. В. Історія держави і права України (ч. 2): навчально-методичний посібник. Одеса: Фенікс, 2016. 406 с.
 12. Єфремова Н. В., Тищик Б. Й., Марчук В. Т. Суд та судочинство в Українській Народній Республіці, Українській Державі, Західноукраїнській Народній Республіці та УНР часів Директорії (1917–1920 рр.). Одеса–Львів: «Фенікс», 2007. 276 с.
 13. Історія держави і права України: підручник / В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Румянцев та ін.; за ред. В. Д. Гончаренка. Х.: Право, 2013. 704 с.
 14. Музиченко П. П. Історія держави і права України: навч. посібник. 5-е видання, випр. і поп. К.: Тов. «Знання», КОО 2006. 437 с.

15. Томенко М. Україна: історія конституції. Навч. посібник. К.: Генеза, 2015. 144 с.
16. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса, 2002–2004. Т. 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 р. 464 с.
17. Остапенко Т.О., Горяга О.В. Загальнокримінальні засади дослідження системи законодавства про державні злочини на українських землях у післяреволюційний період. Актуальні проблеми Вітчизняної юриспруденції. 2022. № 3. С. 12–17.
18. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса, 2002–2004. Т. 2. Статут Великого князівства Литовського 1566 р. 558 с.
19. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн. Кн. 2. Одеса: Юридична література, 2004. 568 с.
20. Тищик Б.Й., Бойко І.Й. Історія держави і права України: акад. курс: підручник. К.: Ін Юре, 2015. 808 с.
21. Тищик Б.Й. Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів: Тріада плюс, 2004. 392 с.
22. Трофанчук Г.І. Історія держави та права України: навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2023. 568 с.
23. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687) / Упоряд.: І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко; Ред. кол.: П. Сохань (голова), Г. Боряк, В. Брехуненко, І. Бутич (заст. голови), Я. Дашкевич, О. Купчинський, О. Маврін, Ю. Мицик, О. Музичук, О. Романів, В. Смолій, Ю. Шемшученко. Ін. укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; НТШ; Центральний державний історичний архів України. Київ; Львів, 2004. 1118 с.
24. Хрестоматія з історії держави і права України: у 2-х т.: навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищих закл. освіти / за ред. В. Д. Гончаренка; уклад.: В. Д. Гончаренко та ін.; Академія правових наук України, Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. 2-е вид., переробл. і допов. К.: Ін Юре, 2000. Т. 1: З найдавніших часів до початку ХХ ст. 2000. 472 с.
25. Шершенькова В. А. Загальна характеристика кодифікації законодавства УРСР (50–80-ті рр. ХХ ст.). Юридичний науковий

- електронний журнал. 2023. № 6. С. 58–60. URL: http://lsej.org.ua/6_2023/11.pdf
26. Шершенькова В. А., Попсуєнко Л. О. Перша кодифікація права в радянській Україні (20-ті рр. XX ст.) Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 4. С. 82–84. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/20.pdf
27. Шершенькова В.А., Шершеньков В. С. Кримінальна відповідальність козаків за звичаєвим правом. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття. 2022. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/18132>
28. Шершенькова В. А. Правове регулювання сімейних відносин в Україні (70–80-ті рр. XX ст.). Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: Міжн. наук.-практ. конф. Одеса, 2023. Т. 1. С. 126–129. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/25887>

10. ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ

1. Предмет та завдання курсу «Історія держави і права України».
2. Утворення ранньофеодальної держави – Київська Русь.
3. Характеристика суспільного ладу Київської Русі.
4. Джерела права Київської Русі та їхня характеристика.
5. Руська Правда, її редакції та характеристика.
6. Поняття злочину за Руською Правдою, класифікація злочинів.
7. Устав Володимира Мономаха 1113 р.
8. Джерела церковного права в Київській Русі: їх класифікація і значення.
9. Причини та наслідки феодальної роздробленості Київської Русі.
10. Характеристика державного ладу Галицько-Волинської держави.
11. Джерела права Галицько-Волинської держави та їх загальна характеристика.
12. Українські землі в складі Великого князівства Литовського та їх правове становище.
13. Кревська унія 1385 р. та її наслідки для українських земель в складі Великого князівства Литовського.
14. Правове становище селян на українських землях XIV – середини XVI ст.
15. Правове становище феодалів на українських землях XIV – середини XVI ст.
16. Судебник Казимира IV Ягеллончика 1468 р.: причини прийняття та його характеристика.
17. Берестейська церковна унія та особливості її ратифікації.
18. Судова реформа 1564–1566 рр.: причини проведення, її суть і значення.
19. Загальноземські привілеї: їх класифікація та значення.
20. Магдебурзьке і Хелмське право та особливості їх застосування в українських землях.

21. Статут Великого князівства Литовського 1529 р., його характеристика і значення.
22. Статут Великого князівства Литовського 1566 р., його характеристика і значення.
23. Статут Великого князівства Литовського 1588 р., його характеристика і значення.
24. Поняття злочину згідно Статутів Великого князівства Литовського.
25. Характеристика і типологія міст в українських землях та правовий статус міського населення в XIV – першій половині XVI ст.
26. Люблінська унія 1569 р., її зміст та значення.
27. Правове становище українських земель у складі Речі Посполитої.
28. Артикули Генріха Валуа 1573 р.
29. «Устава на волоки», її зміст та значення.
30. Характеристика органів влади та управління на українських землях Речі Посполитої.
31. Характеристика суспільного ладу на українських землях Речі Посполитої.
32. Виникнення козацтва на українських землях.
33. Запорізька Січ, її структура і значення.
34. Створення реєстрового козацтва та його правове становище.
35. «Ординація про козаків» 1638 р.: її характеристика і наслідки.
36. Причини і передумови Визвольної війни українського народу 1648–1657 рр.
37. Зборівський мирний договір, його зміст і значення.
38. Відродження української державності в роки Визвольної війни 1648–1657 рр.
39. Білоцерківський договір 1651 р., причини прийняття, його зміст і наслідки.
40. Березневі статті 1654 р., їх характеристика та значення.
41. Органи влади України-Гетьманщини.
42. Перша Малоросійська колегія її компетенція і значення.
43. Друга Малоросійська колегія, її компетенція і значення.

44. Причини і характер урізання політичної автономії України-Гетьманщини московськими правителями.
45. «Переяславські» гетьманські статті: причини появи та їхня характеристика.
46. «Московські» гетьманські статті, причини появи та їхня характеристика.
47. «Пакти і конституції Війська Запорізького» 1710 р.: загальна характеристика і значення.
48. Кодифікація права в Україні-Гетьманщині XVIII ст.
49. Основні риси цивільного права в Україні XVIII ст.
50. Основні риси кримінального права в Україні XVIII ст.
51. Утворення Української Центральної Ради, її склад та діяльність.
52. I Універсал УЦ Ради.
53. Генеральний Секретаріат України: утворення, його склад та компетенція.
54. II Універсал УЦ Ради: його загальна характеристика і значення.
55. Утворення Української Народної Республіки.
56. III Універсал УЦ Ради.
57. IV Універсал УЦ Ради.
58. Конституція УНР 1918 року.: її загальна характеристика і значення.
59. Судова система УНР.
60. Брестська мирна угода: її зміст і значення.
61. Законодавча діяльність УЦ Ради.
62. Земельна реформа в УНР.
63. Закон УЦ Ради «Про національно-персональну автономію» від 9 січня 1918 р.
64. Закон УЦ Ради «Про національну символіку» 12 березня 1918 р.
65. Причини падіння УНР.
66. «Грамота до всього українського народу» 29 квітня 1918 р.: її зміст та характеристика.
67. Закони про тимчасовий державний устрій Української Держави 29 квітня 1918 р.: умови прийняття та загальна характеристика.

68. Центральні органи влади в Українській Державі за П. Скоропадського.
69. Декларація Української Директорії від 26 грудня 1918 р.
70. Універсал Трудового конгресу 23 січня 1919 р.: загальна характеристика і значення.
71. Організація органів влади і управління за Директорії.
72. Загальна характеристика законодавчої діяльності Директорії.
73. Причини поразки українських державницьких змагань 1917–1921 років.
74. Варшавський та Ризький договори: їх зміст і значення.
75. Утворення ЗУНР.
76. Органи влади і управління ЗУНР.
77. Законодавча діяльність ЗУНР.
78. Акт Злуки від 22 січня 1919 р., його зміст та історичне значення.
79. Падіння ЗУНР: причини та наслідки.
80. Система органів влади та управління УСРР.
81. Конституція УСРР 1919 року, її характеристика і значення.
82. Утворення радянської судової системи в Україні (1917–1921).
83. Утворення надзвичайних органів влади в Україні (1917–1920).
84. Становлення радянського права в Україні (1917–1920).
85. Нова економічна політика в УСРР: причини її запровадження та наслідки.
86. Судова реформа 1922 року в УСРР.
87. Утворення радянської прокуратури в УСРР.
88. Утворення радянської адвокатури в УСРР.
89. Система органів влади і управління УСРР після утворення СРСР.
90. Конституція УСРР 1929 року, її характеристика і значення.
91. Кодифікація радянського права в УСРР у 20-х роках.
92. Кодифікація радянського цивільного права в 20-х роках.
93. Кодифікація радянського кримінального права в 20-х роках.
94. Кодифікація радянського сімейного права в 20-х роках.

95. Кодифікація радянського трудового права в 20-х роках.
96. Програма розкуркулення в УСРР, її мета і наслідки.
97. Зміни в державному ладі УСРР в першій половині 30-х років.
98. Судова система УСРР в першій половині 30-х років.
99. Формування надзвичайних каральних органів влади в УСРР у 30-х роках.
100. Конституція УРСР 1937 року, її загальна характеристика і значення.
101. Органи влади та управління УРСР за Конституцією 1937 р.
102. Судова система УРСР за Конституцією 1937 р.
103. Правове становище західноукраїнських земель у 20–30-х роках.
104. Приєднання Західної України до УРСР.
105. Соціально-економічні і політичні наслідки колективізації в Україні у 30-х роках ХХ ст.
106. Пакт Молотова-Ріббентропа, таємний протокол: мета укладення, їх характеристика і наслідки.
107. Зміни в органах влади та управління УРСР у роки Другої світової війни.
108. Органи управління окупаційного режиму в Україні.
109. Зміни в радянському праві в роки Другої світової війни.
110. Приєднання Закарпатської України до складу УРСР.
111. Передача Криму УРСР: причини і наслідки.
112. Органи влади та управління УРСР в перші повоєнні роки.
113. Діяльність УРСР на міжнародній арені після Другої світової війни.
114. Зміни в законодавстві УРСР в перші повоєнні роки.
115. Причини та сутність політики «відлиги» в УРСР.
116. Зміни в правоохоронній системі УРСР в роки «відлиги».
117. Кодифікація права в УРСР у 60-х роках.
118. Кодифікація кримінального права УРСР у 60-і роки.
119. Наростання кризових явищ в економіці і суспільно-політичному житті УРСР другої половини 60–80-х років ХХ ст.
120. Конституція УРСР 1978 року, її характеристика і значення.
121. Органи влади УРСР за Конституцією УРСР 1978 року.

122. Причини запровадження політики «перебудови» в СРСР.
123. Демократизація суспільного та державного життя в УРСР роки «перебудови».
124. Зміни в законодавстві УРСР в роки «перебудови».
125. Декларація про державний суверенітет України.
126. Проголошення Української незалежної держави.
127. Зміни в законодавстві України після проголошення незалежності.
128. Конституція України 1996 року, її загальна характеристика і значення.
129. Помаранчева революція, її причини та наслідки.
130. Конституційна реформа 2004 р. та зміни державного ладу України 2010 та 2014 років.
131. «Революція гідності» (листопад 2013 р. – лютий 2014 р.): причини і наслідки.
132. Агресія Російської Федерації проти України. Тимчасова окупація Криму.
133. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 р. як новий етап агресії Російської Федерації проти України.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
1. ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОБСЯГ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.	4
2. НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ ДЕРЖАВА І ПРАВА УКРАЇНИ».	15
3. ВСТУП ДО ДИСЦИПЛІНИ	19
4. ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	52
5. ТЕХНІЧНІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ	59
6. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З ПІДГОТОВКИ ДО ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ	61
7. САМОСТІЙНА РОБОТА ЗДОБУВАЧІВ.	63
8. ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАУКОВО-ДОСЛІДНЕ ЗАВДАННЯ	77
9. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.	86
10. ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ	90

Навчальне видання

**ІСТОРІЯ
ДЕРЖАВИ І ПРАВА
УКРАЇНИ**

**Навчально-методичні рекомендації
до вивчення дисципліни**

Для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «бакалавр»,
за спеціальністю 081 «Право»
факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету
«Одеська юридична академія»

Автори-укладачі:
Єфремова Наталя Володимирівна,
Корнієнко Ірина Валеріївна
Горяга Оксана Вікторівна

Електронне видання

Ум-друк. арк. 6,06.
Зам. № 2312-04.

Видавець ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
e-mail: fenix-izd@ukr.net